

MOĞOL-RUS İLİŞKİLERİ (1223 – 1341)

ALTAY TAYFUN ÖZCAN

YAYIN NU: 1900
KÜLTÜR SERİSİ: 1044

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-429-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ÇINAR MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han No:34 K:5
Bağcılar / İSTANBUL Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika No: 45103

İstanbul- 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik
çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı
yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

BU KİTABIN BİRİNCİ BASKISI, TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ'NİN 2018 YILI BİLİMSEL TELİF
ESER ÖDÜLLERİ (TÜBA-TESEP) KAPSAMINDA TELİF ESER ÖDÜLÜNE LAYIK GÖRÜLMÜŞTÜR.

Altay Tayfun Özcan: 15 Mayıs 1979'da Giresun'da doğdu. İlk, Orta ve Lise eğitimi Giresun'da tamamladıktan sonra 1998 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde okumaya hak kazandı. Bir yılı İngilizce hazırlık sınıfında geçen Tarih öğrenimini 2003'te tamamladı. 2005'te Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Çağ Tarihi programında Yüksek Lisansını, 2010'da da Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Programında ise Doktora eğitimini tamamladı. 2015'te Genel Türk Tarihi Doçenti unvanını alan Altay Tayfun Özcan 2020'de ise yine aynı anabilim dalında Profesörlüğe yükseltildi.

Altay Tayfun Özcan 2005'te Araştırma Görevlisi olarak adım attığı Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Profesör Doktor unvanı ile görev yapmaktadır. 2018 yılında *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)* başlıklı eseri ile *Türkiye Bilimler Akademisi Telif Eser Ödülü*'nü aldı. 2019'da *Ziya Gökalp Türk Ocakları İlim ve Teşvik Armağanı*'na layık görülmüştür. 2020'de ise *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya* başlıklı eseri ile *Türkiye Bilimler Akademisi Telif Eser Ödülü*'nün ikinci defa sahibi olmuştur.

Altay Tayfun Özcan çalışmalarında İngilizce, Latince ve Rusça kullanmaktadır. Evlidir ve Gündüz Ural ile Çağatay Uluç adlı iki evladı bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	
KISALTMALAR.....	
KAYNAKLARA VE TETKİKLERE DAİR	

GİRİŞ

1. Rusların Ortaya Çıkışı ve Kiev Rusyası'nın Doğuşu (860–1015)	
2. Kiev Rusyası (1015–1139)	
3. Bağımsız Rus Knezlikleri Dönemi (1139–1238).....	
4. Rusya'nın Tarihi Coğrafyasına Dair	
5. Rus Kaynaklarında Tarihleme Sorununa Dair	

I.BÖLÜM

MOĞOLLAR İLE RUSLAR ARASINDAKİ

İLK TEMASLAR (1223–1241)

1. Moğolların Kafkasya Seferi, Faaliyetleri ve Kıpçaklarla Mücadeleler (1222–1223).....	
2. Kıpçak–Rus İttifakının Ortaya Çıkması.....	
3. Kalka Muharebesi (31 Mayıs 1223)	
4. Kalka Muharebesinin Neticeleri.....	
5. Batı Seferine Hazırlıklar (1229–1236)	
6. Moğolların Bulgarlarla Mücadeleleri (1236)	
7. Moğolların Ryazan Knezliğine Saldırıları (Aralık 1237).....	
8. Vladimir–Suzdal Topraklarındaki Faaliyetler (Şubat–Mart 1238).....	
9. Moğolların Suzdal'ın Kuzeyindeki Bölgelerdeki Faaliyetleri (Mart–Nisan 1238).....	
10. Güney Rusya Seferi.....	

II.BÖLÜM

RUSYA'DA ALTIN ORDA

İDARESİNİN TESİSİ (1243–1263)

1. Moğolların Orta Avrupa Seferi Sırasında Rusya'nın Durumu (1242–1243)	
a. Kuzey Rusya'daki Durum	
b. Güney Rusya'daki Durum	
2. Cuci Ulusunun Kuruluşu ve Altın Orda'nın Ortaya Çıkışı (1243)	
3. Rusya'nın Altın Orda'ya Bağlanması (1243–1245)	
4. Rusya'nın Vergilendirilmesi	
5. Mihail Vsevolodoviç'in Batu'nun Yanına Gelmesi ve Öldürülmesi (Eylül 1245)	
6. Daniil Romanoviç'in Batu'nun Yanına Gelmesi ve Galiciya'nın Moğollara Bağlanması (1245–1246)	
7. Yaroslav'ın Karakorum'a Gönderilmesi ve Ölümü (1246)	

8. Andrey Yaroslaviç'in Büyük Knezliğe Atanması (1249).....
9. Aleksandr Yaroslaviç Nevskiy'in Büyük Knezliğe Tayini (1252).....
10. Kuzey Rusya'da Nüfus Sayımı ve Vergi Toplanmasına Başlanması (1257–1260)
11. Galiçya Knezi Daniil'in İsyanı (1255–1260).....
12. *Burulday'ın Galiçya ve Litvanya Seferleri (1260–1261)*.....
13. Suzdal Ayaklanması (1262).....
14. Aleksandr Yaroslaviç Nevskiy'in Ölümü (1263) ve Sonrasındaki Gelişmeler

III.BÖLÜM

RUSYA'DA ALTIN ORDA

İDARESİNİN YERLEŞMESİ DÖNEMİ (1263–1312)

1. Mengü Timur Han'ın Novgorod'u Büyük Knezlik Topraklarına Katması (1270)
2. Vasiliy Yaroslaviç Dönemindeki İlişkiler (1272–1277)
3. Dmitriy'nin Büyük Knezliğe Tayini ve Rus Knezlerinin Kafkas Seferi'ne İştirak Etmeleri (1277–1278).....
4. Dmitriy ve Andrey'in Büyük Knezlik Mücadeleleri (1281–1284).....
5. Moğolların Güney Rusya Knezleri ile Litvanya–Polonya ve Macaristan Seferleri (1274–1287).....
6. Baskak Ahmet Sorunu ve Nogay ile Tola Buga Arasında Gerilim (1287–1288)
7. Dmitriy ile Andrey Arasındaki Mücadelelerin Son Safhası (1287–1294)
8. Rus Knezleri Arasında İrtifakların Kurulması, Vladimir ve Dmitrov Toplantıları (1296–1301).....
9. Pereyaslavl' Hâkimiyeti İçin Knezler Arasındaki Mücadeleler (1302–1304)

10. Andrey Aleksandroviç'in Ölümü ve Rus Knezleri Arasında Büyük Knezlik Mücadeleleri (1305).....

IV. BÖLÜM

ÖZBEK HAN ZAMANINDA İLİŞKİLER (1313–1341)

1. Tokta Han'ın Ölümü ve Özbek Han'ın Tahta Oturması (1312–1313)
2. Novgorod Sorunu ve Özbek Han'ın Kuzey Rusya Meselelerine Müdahalesi (1312–1316)
3. Yuri Daniiloviç'in Büyük Knezliği Elde Etmesi ve Mihail Yaroslaviç ile Mücadelesi (1317–1318)
4. Mihail'in Yargılanması ve Öldürülmesi (1318).....
5. Yuri Daniiloviç ve Dmitri Mihailoviç Arasındaki Mücadeleler (1321–1326)
6. Tver İsyanı ve Neticeleri (1327–1328).....
7. İvan Daniiloviç'in Büyük Knezliğe Tayini ve Aleksandr Mihailoviç ile İlk Mücadeleleri (1328–1330).....
8. İvan Daniiloviç ile Novgorod Arasındaki İlişkiler ve Özbek Han'ın Tutumu (1332–1333)
9. Aleksandr Mihailoviç'in Özbek Han ile İlişki Kurması ve İdamı (1336–1339).....
10. Smolensk Knezi'nin Litvanya ile İlişkileri ve Özbek Han Tarafından Cezalandırılması (1340).....
11. Semen İvanoviç'in Büyük Knezliğe Tayini ve Özbek Han'ın Ölümü (1341).....

V. BÖLÜM
ÖZBEK HAN'IN ÖLÜMÜNE
KADAR RUSYA'DA MOĞOL İDARESİ SIRASINDA
KURUMLAR ve SOSYO-İKTİSADİ İLİŞKİLER

1. Han.....
2. Büyük Knezler ve Knezler
3. Rusya'da Moğol Görevlileri
a. <i>Baskak</i> ve <i>Daruga</i> Unvanlarının Kökenine Dair
b. Altın Orda Hanlığı'nda <i>Baskaklık</i> Kurumunun Ortaya Çıkışı ve İşlevi
c. Altın Orda Hanlığı'nda <i>Baskaklık</i> Kurumunun Zayıflaması
d. Altın Orda Hanlığı'nda <i>Daruga</i> Unvanı, Ortaya Çıkışı ve İşlevi
e. <i>Elçilik</i>
5. Hatun
6. Rusya'da Uygulanan Moğol Vergi Sistemi.....
7. Ticarî Münasebetler.....
8. Moğollarla Ruslar Arasında Dinî Münasebetler
SONUÇ
BİBLİYOGRAFYA
KRONOLOJİK TABLO

ÖN SÖZ

XII. yüzyılın son çeyreğinde Moğolistan’da vuku bulan gelişmeler, dünya tarihinde etkileri asırlarca sürecektir yeni bir evreyi başlattı. *Moğolların Gizli Tarihi*’nde yaşananlar Yesügey adlı bir beyin oğlu Timuçin’in etrafında, sonunda onu hanlık makamına getirecek olaylar dizgisi içerisinde anlatılıyorsa da gelişmeler, boylar arasındaki sürtüşmelerin bir neticesiydi. Bu mücadelelerden, etrafındaki güçleri yenerek çıkan Timuçin, “Cengiz” adını alarak hanlığını ilan ettiğinde dünya tarihinde yeni bir dönem, Moğol asrı başlıyordu. Gerçekten de XIII. yüzyıldaki dünya, büyük oranda Moğol istilasının ortaya çıkardığı yeni gelişmelerle şekillenmiştir. Harezmşah Sultanlığının ve Halifeliğin süku-tu; İran, Kafkasya, Türkiye ve Rusya’daki idarelerin bağımsızlıklarını kaybetmeleri; Macaristan, Polonya, Balkan ülkeleri, Suriye ve güneyinde Mısır hudutlarına kadar olan bölgede vuku bulan askerî hareketlilikler XIII. yüzyıl dünyasının en belli başlı siyasî hadiselerindendir ve tamamı Moğollarla alâkalıdır. Askerî meselelerin yanında diplomaside de Moğol “meselesi”, Memlûk Sultanlığı, Doğu Roma İmparatorluğu, Papalık, Macaristan Krallığı, İtalyan kent devletleri, Fransa ve İngiltere krallıklarını da içine alan bir gündem yaratarak XIII. yüzyıl diplomasisine eşi görülmedik bir damga vurmuştur. XIII. yüzyılda kaleme alınmış tarih ve edebiyat eserlerinin hemen tamamında Moğollardan bir şekilde bahsedilmesi bunun doğal bir neticesidir.

1223’te Kalka Muharebesi ile başlayan Moğol-Rus ilişkileri, Moğolların 1236’da giriştikleri Batı seferi sırasında Rusya’nın neredeyse tamamını istila etmeleriyle farklı bir mahiyete büründü. Moğollar başlangıçta, seferlerini batıya doğru devam ettirmek gayesiyle Rus kentlerinde herhangi bir garnizon bırakmayarak ülkeyi terk etmişlerdi. Bu karar, Moğolların Rusya’dan ayrılmalarından sonra bölgede yeni bir siyasî dengenin doğmasına neden oldu ve Moğol işgali sırasında ölen Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç’in kardeşi Yaroslav Kuzey Rusya’da, Galiçya Knezi Daniil ile eski Çernigov ve Kiev Knezi Mihail ise Güney Rusya’da bu siyasî tabloda merkezî bir konum elde etmeyi başardılar. Ancak 1242’de Batı seferini tamamlayan Moğolların İdil boylarına dönmeleri ve hemen ardından modern tarih yazımında “Altın Orda” olarak anılacak hanlığı kurmaları bu dengeyi bir anda ve tamamen değiştirdi. Artık Rus knezleri Moğollarla ilişkilerini bağımsız bir taraf olarak değil, onlara tâbi birer idareci olarak devam ettirmeye başladılar. Bunun bir neticesi olarak Moğol idaresi altındaki Kuzey Rusya’nın ilk Büyük Knezi Yaroslav Vsevolod-

doviç ve Güney Rusya'nın Büyük Knezi Daniil Romanoviç'ten başlamak üzere Rus knezleri siyasî varlıklarını Altın Orda hanlarından, topraklarında hüküm sürmelerine imkân sağlayan *yarlıklar* almak suretiyle devam ettirebildiler. Kurulan bu nizam, bazı farklılıkları içermekle birlikte, Rusya'nın uzun yıllar Moğollar tarafından idare edilmesinde temel bir unsur olmuştur.

1243'ten başlayarak Moğol idare ve nüfuzunu derinden hissederek geçirdiği iki yüzyıllık dönemi, Rusya tarihinin en önemli devirlerinden biridir. Bu önem, Moğol idaresinde geçirilen dönemin Rusya tarihinde istiklalin kaybedildiği tek dönem olmasından ileri gelir. Nitekim, bugün bir kısmında Ukrayna bayrağının dalgalandığı, ancak Orta Çağ'da Küçük ve Büyük Rusya olarak iki farklı şekilde adlandırılrsa da bir bütün olarak görülen ülke yüzyıllar içerisinde Lehistan, Fransa ve Almanya tehdidiyle yüzyüze gelmiş ve bu sırada topraklarının önemli bir kısmını terk etmek zorunda kalmışsa da kısa süre içerisinde toparlanarak bağımsızlığa kavuşabilmiştir. Ancak Moğollar, sadece askerî olarak değil, aynı zamanda kudretli bir idare kurarak ülkeyi uzun yıllar yönetmeyi başardılar. Bu farklılık bile tek başına "Moğol idaresi dönemi"ni Rusya tarihinin en önemli devirlerinden biri hâline getirmeye yetebilir. Öte yandan Rusya'daki Moğol idaresi Moğol tarihi açısından da önemlidir. Hâkimiyetin ilk yıllarında Altın Orda hanının *yarlığı* ile idaresini sürdüren Rus knezi ile İran ve daha başka bölgelerdeki tâbi hükümdarlar ve idareciler arasında farklılığın olmadığı bir gerçektir. Bununla birlikte XIV. yüzyılda İran, Anadolu, Tibet, Çin'deki Moğol hükümetleri çökerken Rusya hâlâ Moğollara vergi ödeyen bir ülkedydi. Rusya, Moğol hâkimiyetinin devam ettiği son ülke olarak bu özelliğini daha uzun yıllar devam ettirecektir.

Karşınızda bulunan çalışmanın "*Moğollarla Ruslar Arasındaki İlk Temaslar (1223–1241)*" başlıklı kısmında 1223'te Moğollar ile Rus-Kıpçak müttefik ordusu arasında vuku bulan Kalka Muharebesi ile 1237'in sonlarında başlayan Rusya'nın Moğol istilasına uğraması ve sonrasında ülkenin siyasî vaziyeti ele alınmıştır. "*Rusya'da Altın Orda İdaresinin Tesisi Dönemi (1243–1263)*" başlıklı ikinci kısımda ise Batı seferini bitiren Moğolların 1243'te Altın Orda Hanlığı'nı kurmaları, Rus knezlerini tâbi kılmak suretiyle Rusya'yı hâkimiyet altına almaları ve kurdukları idarî mekanizma incelenmiş, ardından Berke ve Rusya Büyük Knezi Aleksandr Yaroslaviç Nevskiy'nin ölümüne kadar olan süreç ortaya konmaya çalışılmıştır.

"*Rusya'da Altın Orda İdaresinin Yerleşmesi (1263–1312)*" başlıklı üçüncü bölümde Mengü Timur'un Altın Orda Hanlığı tahtına oturmasından Tokta Han'ın ölümüne kadar olan siyasî hadiseler incelenerek Altın Orda'nın Rusya'daki idaresinin artık kesin olarak yerleştiği dönem tetkik edilmiştir. "*Özbek Han Zamanında İlişkiler (1313–1341)*" başlıklı dördüncü kısımda, Rus knezlerinin Özbek Han'dan Büyük Knezlik *yarlığını* elde edebilmek için birbirleriyle mücadeleleri ve Han'ın buna karşı takındığı tavır incelenmiştir. Çalışmanın

son kısmı olan “*Rusya’da Moğol İdaresi Sırasında Kurumlar*” da ise incelenen dönemde han, büyük knez gibi makamlarla *baskak* ve *darugalık* gibi kurumlar ele alınmış, Moğolların Rusya’da uyguladıkları vergi ve din politikası gibi mevzular incelenmiştir.

*

2017’de neşredilen bu kitabımın ikinci baskısının Ötüken Neşriyat çatısı altında gerçekleşmesi benim için büyük bir mutluluk. Bu imkânı sağladıkları için Ötüken Neşriyat’a ve metni titizlikle ele alan editörüm Ayşegül Büşra Paksoy’a candan teşekkür ediyorum. Bu vesile ile metnimi yeniden kapsamlı olarak gözden geçirme, bazı ilaveler yapma ve kitabımın ilk baskısının ardından kaleme aldığım bazı bilimsel incelemelerimi dipnotlara ilave etme imkânım da oldu.

Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)’in ortaya çıkmasında hocam Prof. Dr. İsmail Aka’nın büyük payı var. Bu kitap, lisans hayatımın ilk günlerinden itibaren beni akademik çalışmalara teşvik etmiş ve destek olmuş hocama bir teşekkür olarak ithaf edilmiştir.

İki yıllık yüksek lisans öğrenimi sırasında kendisinden çok şeyler öğrendiğim hocam Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’nu da bu vesileyle bir kere daha şükranla anmak isterim. Prof. Dr. Mehmet Tezcan ve Prof. Dr. Konuralp Erçilasun’a kitabın şekillenmesinde gösterdikleri emekten ötürü minnettarım. Akademik dostluklarından ötürü Prof. Dr. Osman Gazi Özgüdenli ve Prof. Dr. Musa Şamil Yüksel’e, Çince imlaları, kaynak metinlerden tetkik ederek düzeltmek inceliğini göstermesinden ötürü Doç. Dr. Kürşat Yıldırım’a da teşekkür etmek istiyorum. Yine öğrencilerim Caner Şahin, Münevver Adıgüzel ile Faruk Emre Kuruoğlu’nun yardımseverliklerini de anmam gerekiyor. Eşim Dr. Fatma Çağım Özcan’a da teşekkürlerimi sunuyorum. Kendisi bu uzun soluklu çalışmanın her aşamasında en büyük destekçim oldu. Son olarak 2018 yılında bu eseri Türkiye Bilimler Akademisi Telif Eser Ödülü’ne layık bulan akademinin seçkin üyelerine de şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN
19 Mayıs 2022 / Kütahya

KAYNAKLARA VE TETKİKLERE DAİR

Moğol–Rus ilişkileri ile ilgili en önemli kaynaklar Rus kronikleridir. Buradaki bilgiler yeri geldiği zaman ayrıntılı denilebilecek kadar kapsamlı, kimi zaman ise son derece sınırlıdır. Bununla birlikte diğer hiçbir dilde yazılmış kaynak eser, taraflar arasındaki ilişkiler konusunda Rus kronikleriyle rekabete girebilecek nitelikte değildir. Yine de bu husus, diğer dillerde kaleme alınmış kaynakların önemini azaltmaz. Mesela, Moğolların 1223’te Deşt-i Kıpçak ve Rusya’daki faaliyetlerine dair Arapça, Farsça, Çince ve Latince kaynaklardaki bilgiler, Rus kroniklerinde tutulmamış bazı kayıtları ihtiva eder. Bunun yanı sıra bu kaynaklarda, Rus kroniklerinde teferruatına girilmeyen kimi meseleleri açıklayıcı kayıtlar da yer alır. Nitekim, Rus kronikleriyle izah edemediğimiz vergi meselesine dair bazı konular ancak Ermeni kaynaklarındaki kayıtlardan öğrenilmektedir.

Kaynakların, büyük oranda Arapça ve Farsçadan oluştuğu Hazar Kağanlığı dönemiyle karşılaştırıldığında aynı coğrafya üzerinde kurulmuş Altın Orda Hanlığı tarihinin en önemli kaynaklarının Rusça olması önemli bir değişimdir. Filolojik hâkimiyetin bu şekilde bir kayma göstermesinde, bu dillerde eser veren kaynak yazarlarının, İlhanlı–Altın Orda Hanlığı arasındaki gergin siyasî ilişkilerin yanında Altın Orda Hanlığı–Mamlûk Sultanlığı ittifakına dikkat kesilmelerinin de etkili olabileceği üzerinde düşünülebilir. Buna mukabil bu gelişim, esasında, özellikle Yaroslav (970–1054) zamanında yükselme ivmesi kazanmış Rus dili ve edebiyatının bir zaferi olarak telakki edilmelidir.

1. Rusça Kaynaklar

Suzdal Knezi Dmitriy Konstantinoviç’in talimatıyla hazırlanan *Lavrent’ev kroniği*, ismini, yazarı rahip Lavrent’ev’den almıştır¹. A.A. Şahmatov’un tabiriyle, kronik yazarı veya toplayıcısı olan rahip, 1305’e kadarki hadiselerle alakalı bilgiler vermesine rağmen bazı yılları atlamıştır². Bu husus, kroniğin farklı kaynaklardaki bilgilerin kopyalanmasıyla oluşturulmasının bir neticesi olarak karşımıza çıkar. Mesela, Altın Orda Hanlığı ile ilgili kayıtların bulunduğu yıl-

¹ “Lavrent’evskaya Letopis”, *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey*, Tom Perviy, İzdannoe Arheografičeskoyu Komissieyu Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1927 (PSRL I).

² A.A. Şahmatov, *Povest Vremennuh Let*, Tom I (Vvodnaya Çast, Tekst, Primeçaniya), Petrograd 1916, s. LI.

larda 1263–1283, 1286–1294 arası boş geçilmiştir³. Bu ayırım noktaları, muhtemelen, kopya edilen kronikler arasındaki farklılardan ötürü ortaya çıkmıştır. Bu ayırım bize bazı hususlarda yardımcı da olmaktadır. Mesela, 1263’e kadar Altın Orda hanlarından sadece isimleriyle bahsedilirken *Çar* unvanı sadece *Kağan*’ı ifade için tercih edilmiştir. 1284’te ise bu sefer *Çar* unvanı *Altın Orda hanını* ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu husus, 1263 ile sonlanan kısım ile 1283 ile başlayan kısmın farklı kroniklerden kaydedildiği hususunda bir delil teşkil eder. Ancak *Lavrent’ev kroniği* günümüze ulaşmamış pek çok kronik kaydını barındırmasından ötürü çok kıymetli bir kaynak eserdir ve ikili ilişkileri ortaya koymada en güvenilir kaynaklardandır.

Hazırlandığı manastırdan ötürü *İpat’ev kroniği* olarak anılan kaynak⁴, ilk olarak Nikolay Karamzin tarafından Kostroma’daki Aziz İpatiev manastırında bulunup tarih araştırmalarında kullanılmıştır. N. Karamzin’in bulduğu bu nüsha, XIII. yüzyılın sonlarında yazılmış günümüze erişmeyen bir nüshanın XV. yüzyılın başındaki kopyasıdır. Söz konusu yazmanın yanında XVI. yüzyılda doğrudan XIII. yüzyıl metninin kopya edilmesiyle hazırlandığı anlaşılan ve *Hlebnov metni* adı verilen bir nüsha ile XVII. yüzyılda kaleme alınan, *Hlebnov metninden* kopya edilmiş *Pogodin metni* adıyla anılan iki yazma ile daha geç tarihli diğer nüshalar da mevcuttur⁵. *İpat’ev kroniği*, Kuzey Rusya meselelerinde sınırlı bilgiler vermekle birlikte Güney Rusya siyasi tarihinin en önemli kroniğidir. Öyle ki buradaki bilgileri çoğu kez kopya eden *Gustin kroniği* hariç bırakılacak olunursa, Güney Rusya meselelerinin öğrenildiği tek kaynak hüviyetindedir. Kaynaktaki pek çok kaydın, Kuzey Rusya’da yaşayan kronik yazarları tarafından kopyalanarak eserlerine dahil edilmesi *İpat’ev kroniğinin* bölge tarihi için ne denli önemli olduğuna işaret eder. Bununla birlikte eserde pek çok kez tekrarlanan, hatta kimi zaman dört yılı bulan, kronolojik hatalar vardır⁶. Bu hataların tashihinde, aşağıda bahsedilecek *Gustin kroniğindeki* kayıtlar önemli iş görür. Öte yandan *İpat’ev kroniği* eski Rusça olarak kaleme alınmış Kuzey Rusya kroniklerinden farklı şekilde “*Eski Rusça ile Orta Ukraynaca arasında bir dil*” de kaleme alınmıştır⁷.

³ M. Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yay., Ankara 2007, s.XXII, XXIV; A.A. Şahmatov, *Obozrenie Russkih Letopisnih Svodov XIV–XVI vv.*, İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva–Leningrad 1938, s. 10-20 vd. A.N. Nasonov da bu alıntılara değinmiştir. Bk. A.N. Nasonov, *İstoriya Russkogo Letopisaniya*, İzdatel’stvo Nauka, Moskva 1969, s. 80 vd.

⁴ “İpat’evskaya Letopis”, *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey*, Tom Vtoroy, İzdannoe Po Vısoçayşemu Povelenyu Arheografiçeskuyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1843 (PSRL II).

⁵ G.A. Perfecky, “Studies on the Galician Volynian (Volhynian) Chronicle”, *The Annals of the Academy of Arts and Sciences in the United States*, Vol.XII/N.1-2 (33-34), 1969-1972, s. 62; Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına göre Türkler*, s. XVIII-XIX.

⁶ Nasonov, *İstoriya Russkogo Letopisaniya*, s.227-228; Perfecky, “Studies on the Galician Volynian (Volhynian) Chronicle”, s. 65, 78-81; Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına göre Türkler*, s. XIX.

⁷ *İpat’ev kroniğinin* dil özellikleri için bk. Perfecky, “Studies on the Galician Volynian (Volhynian) Chronicle”, s. 88 vd.

Sinodalny Spisok, *Komissionny Spisok* ve *Akademiçeskiy Spisok* olarak üç ayrı versiyonu bulunan *I. Novgorod kroniği*⁸, Rus kronikleri arasında önemli yere sahip bir diğer kroniktir. Bunlardan en eskisi, *Sinodalny Spisok* kabul edilmektedir⁹. A.A. Şahmatov’a göre bu metnin önemli bir kısmı 1330’larda yazılmış, ilerleyen yıllarda üzerine kayıtlar düşülmek suretiyle kapsamı genişletilmiştir. Bu yapılırken de başta *Lavrent’ev* olmak üzere diğer kroniklerden faydalanılmıştır¹⁰. *Komissionny Spisok* ise büyük oranda *Sinodalny Spisok*’tan kopya edilmek suretiyle daha geç tarihlerde kayda geçmiştir. Bu açıdan bakıldığında bu son nüsha, sonraki dönemlerin anlaşılması açısından *Sinodalny Spisok*’tan daha kullanışlıdır¹¹. Moğolların Novgorod ve civarındaki faaliyetleri konusunda diğer kroniklerde yer almayan bilgileri barındıran *I. Novgorod kroniği*, bu eserde özellikle Moğolların ve büyük knezlerin Novgorod ile ilişkilerin ortaya konulmasında önemli yer tutmuştur.

XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başında tamamlandığı anlaşılan *Simeonovskaya letopis*’ bir diğer önemli Rus kroniklerindedir¹². Verdiği bilgiler daha sonraki kronikleri de etkilemiştir ki bunlardan birisi de *Troitskaya letopis*’tir. Aşağıda da ifade edileceği üzere M.D. Priselkov bu metni yeniden oluşturmaya çalışırken en çok istifade ettiği kronik de *Simeonovskaya letopis*’ olmuştur.

Alman asıllı V.F. Miller tarafından *Troitskaya letopis*’ adı verilen kaynak¹³, XV. yüzyılda Moskova’da yazıya geçirilmiştir. 1812’deki meşhur Moskova yangınında yok olan ana nüsha haricinde bir kopyası bulunmamaktadır. Söz konusu yangında, Miller tarafından çıkarılmış kopyası da yandığından kronik tarihten silinmiş¹⁴, böylelikle tarihî araştırmalarda etkisizleşen ve hiç değinilmeyen bir kaynak hâline gelmiştir¹⁵. Bununla birlikte kimi Rus edebiyatı uzmanları kaynağa, ellerindeki bilgiler çerçevesinde değinmişlerdir. Bunlardan birisi olan Şahmatov, bir eserinde bu kroniğin yeniden yapılandırılmasını istercesine bazı kronik parçalarını işaret etmişse de¹⁶ kendisi böyle bir mesaiye girişmemiştir. Yine de onun bu çabası bilim adamlarının ilgisini yeniden bu

⁸ *Novgorodskaya Pervaya Letopis*’, *Starşego i Mladşego İzvodov*, pod Redaktsiey A.N. Nasonova, İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva–Leningrad 1950 (NPL).

⁹ Söz konusu kroniklerle ilgili farklı görüşler M. Uydu-Yücel tarafından incelenmiş ve kroniklerle ilgili bilgiler verilmiştir. Bk. Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına göre Türkler*, s.XXXIV-XXXV.

¹⁰ Şahmatov, *Obozrenie Russkih Letopisnih Svodov XIV–XVI vv.*, s. 128-131.

¹¹ Şahmatov, *Obozrenie Russkih Letopisnih Svodov XIV–XVI vv.*, s. 168.

¹² “Simeonovskaya Letopis”, *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey*, Tom Vosemnadtsatyi, İzdannoe Po Visoçayşemu Povelenyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1918 (PSRL XVIII).

¹³ D.M. Priselkov, *Troitskaya Letopis*’, İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva–Leningrad 1950 (TL).

¹⁴ Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına göre Türkler*, s.XXVII-XXVIII.

¹⁵ Ya.S. Lur’e, *Obşeruşskie Letopisi XIV–XV vv.*, İzdatel’stvo Nauka, Leningrad 1976, s. 17.

¹⁶ Şahmatov, *Obozrenie Russkih Letopisnih Svodov XIV–XVI vv.*, s. 173-174.

GİRİŞ

1. Rusların Ortaya Çıkışı ve Kiev Rusyası'nın Doğuşu (860–1015)

Vareg–Rusların ortaya çıktıkları IX. yüzyılın ilk yarısından önce Slavlar, M.Ö. 3000'lerden itibaren Vistül Nehri'nden başlayarak Pripet Havzası ve Orta Dnyeper mıntikasına kadar olan sahaya yayılmış hâlde bulunuyorlardı. Kendilerine özgü bir siyasî teşkilâtları olmaksızın kabile şeklinde bir toplumsal düzen içerisinde yaşayan Slavların eski tarihleri ile ilgili bilgiler arkeolojik verilere dayalı olarak ortaya konabilmektedir¹. Filolojik kaynaklar ise ancak miladî dönemlerde ortaya çıkar. Onlarla ilgili ilk kayıtlar Latince ve Grekçe eserlerde bulunuyorsa da Slavlara dair bilinenler özellikle Hazar Kağanlığı zamanında Müslüman coğrafyacıları tarafından kaleme alınan eserlerle artış gösterdi². Ancak Papaz Kirill'in gayretleriyle Slavlar arasında Hristiyanlığın ortaya çıkmasından kısa süre sonra yazı dilinin gelişmesi, eski hatıraların kaleme alındığı ilk Rusça tarih çalışmalarının kaleme alınmasını beraberinde getirdi.

İskandinav etkili çok tanrılı bir dine inanan Slavlar³ IX. yüzyıldan itibaren Hazarlar Kağanlığına vergi vererek yaşıyorlardı⁴. Ancak bölgedeki güçler

¹ Slavların en eski dönemleri için bk. A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1999, s. 3-4; *Slavyane i ih Sosedi v kontse I tısayeçetiya do N.E. Pervoy Polovine I tısayeçetiya N.E.*, red. İ.P. Rusanova, E.A. Simonoviç, İzdatel'stvo Akademii Nauk, Moskva 1993; V.V. Eukov, *Slavyane do Ryurikoviçey*, Kursk 2005; T. Sulimirski, "The Problem of the Origin of the Slavs", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vo.75, No.1–2/1945, s. 51-58; B.A. Ribakov, *Yazıçestvo Drevnih Slavyan*, İzdatel'stvo Akademii Nauk, Moskva 1994, s. 214-230. Slav kabileleri için bk. T.D. Florinskiy, *Slavyanskoe Plemya*, Kiev 1907; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 6-7. Rusların Karadenizin kuzeyindeki sahalara gelmeleri ve buralardaki ilk faaliyetleri için bk. S. Franklin-J. Shepard, *The Emergence of Rus*, Longman Group Lim., New York 1996, s. 3-50.

² Arapça kaynaklarda Slavlara dair kayıtlar için bk. A.Ya. Garkavi, *Dopolneniya k Soçineniyu Skazaniya Musul'manskih Pisateley o Slavyanah i Russkih*, Sanktpeterburg 1871; F. Vestberg, *Kommentariy na Zapisku Ibragima Ibn Yakuba o Slavyanah*, Sanktpeterburg 1903; T.M. Kalinina, "Arabskie İstoçniki VIII–IX vv. o slavyanah", *Drevneyšie Gosudarstva Vostoçnoy Evropı*, Moskva 1994, s. 211-224; *Svod Drevneyših Pis'mennih İzvestiy o Slavyanah*, Tom I, Sost. L.A. Gindin, S.A. İvanov, G.G. Litavrin, Moskva 1994; *Svod Drevneyših Pis'mennih İzvestiy o Slavyanah*, Tom II, Sost. S.A. İvanov, G.G. Litavrin, V.K. Ronin, Moskva 1995.

³ Slavların dini için bk. Ribakov, *Yazıçestvo Drevnih Slavyan*, s. 354-438; A.S. Famitsin, *Bojestva Drevnih Slavyan*, Sanktpeterburg 1884; I. İvanov, *Kult Perina u Yujnih Slavyan*, Moskva 2005; V.İ. Mansikka, *Religiya Vostoçnih Slavyan*, Moskva 2005; B. Prokof'ev, "Religiya Vostoçnih Slavyan", *İstoriçeskiy Jurnal*, No.8/1940, s. 72-81; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 12-14

⁴ Slav kabilelerinin en eski dönemlerde Hazarlarla ilişkileri ile ilgili olarak bk. M. Uydu-Yücel,

dengesi, İsveç kıyılarından gelen kaynaklarda *Ros* veya *Rus* adıyla anılan savaşçı Vareglerin 859'da Rusya içlerine sokulmasıyla değişti⁵. Bu esnada Hazar Kağanlığı'na boyun eğmiş durumdaki Polyan, Derevlyan, Severyan, Vyatic, Radimiç gibi büyük Slav kabileleri 884–964 arasındaki süreçte, Novgorod merkezli olarak bir idare kurmuş olan Rurik'in ölümünden sonra Vareg-Rusların başına geçmiş olan İgor'a naiblik eden Oleg tarafından Vareg hâkimiyet altına alındılar. Bundan önceki yıllarda Çud, Sloven, Merya ve Kriviçler gibi Slav kabilelerini boyunduruk altına almış olan Varegler böylelikle, Slav ahalije dayanmak suretiyle büyük bir güç hâline geldiler⁶. Ancak Slav boylarını hâkimiyet altına alırlarken diğer taraftan Varegler arasında bir devletleşme aşaması da kendisini gösteriyordu. Bilhassa Hazar egemenliğindeki boyların sisteme dahil edilmesi Rus devlet yapısına da Hazar etkilerinin girmesine neden oldu⁷. Doğrudan doğruya Slavların Hazar hâkimiyetinde geçirdikleri yüzyılların beraberinde getirdiği bu durum, Vareg devletinin teşkilinde Slavların Hazarlar ile Varegler arasında bir köprü vazifesi gördüklerine ve hâkimiyetleri altına girdikleri halkın siyasî hayatında ne denli büyük öneme sahip olduklarına işaret eder. Bu, Slav nüfusunun Vareglere üstünlük sağlamanın tâbi bir neticesiydi. Yönetici sınıfın tamamen Vareglerden oluşuyor olmasına rağmen devletin zaman içerisinde Slav karakteri kazanmasının nedeni de bu demografik şartlarla ilgiliydi. Yaklaşık yüz yıl süren Vareglerin Slavlarla karışması süreci, etimolojik kökeni üzerinde henüz mutabakat sağlanmamışsa da daha çok İskandinav kökenli olduğu anlaşılan, *Rus* kelimesinin bir millet ismi olarak iki toplumun genel adı olarak ortaya çıkmasına neden oldu⁸. Bu gelişme, kuşkusuz ki tarafların birbirinin çeşitli kültür unsurlarını kabul ederek aynılaşmasıyla ilgiliydi. Ancak Slavların, Vareglere göre bölge nüfusunun ekseriyetine sahip olmaları, sosyolojik temelde Slavların Varegleşmesinden ziyade,

İlk Rus Yıllıklarına göre Türkler, s. 86 vd. Ayrıca bk. A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 5-6.

⁵ Vareglerin Rusya'ya gelişleriyle ilgili olarak bk. S.H. Cross, "The Scandinavian Infiltration into Early Russia", *Speculum*, Vol.21, No.4/ 1946, s. 505-514.

⁶ A.N. Kurat, *IV–XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara 1992, s. 40; Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına göre Türkler*, s. 87-89. Vareglerin Slav topraklarına gelip, Slavları hâkimiyet altına almaları ve bir süre sonra iki toplumun karışmasıyla yeni bir milletin ortaya çıkmasıyla ilgili olarak bk. Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 15-17.

⁷ P.B. Golden, "Nomads in the Sedentary World: The Case of Pre-Chinggisid Rus' and Georgia", *Nomads in the Sedentary World*, ed. A.M. Khazanov, A. Wink, Curzon Press 2001, s.29-34; T.S. Noonan, "The Khazar Qaghanate and its Impact on the Early Rus' State: The Translatio Imperii from İtil to Kiev", *Nomads in the Sedentary World*, ed. A.M. Khazanov, A. Wink, Curzon Press 2001, s. 76-94; J. Shepard, "The Origin of Rus (900–1015)", *CHR*, ed. M. Perrie, Vol. I, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 51.

⁸ Bu konuda farklı görüşler için bk. O. Pritsak, "Rusların Kökeni", Çev. M.B. Çelik, *Omelyan Pritsak Armağanı*, ed. M. Alpargu, Y. Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya 2007, s. 43-44; N. Riasanovsky, "The Norman Theory of the Origin of the Russian State", *Russian Review*, Vol.7, No.1/Autumn 1947, s. 96-110.

I.BÖLÜM

MOĞOLLAR İLE RUSLAR
ARASINDAKİ İLK TEMASLAR
(1223–1241)

1. Moğolların Kafkasya Seferi, Faaliyetleri ve Kıpçaklarla Mücadeleler (1222–1223)

Moğol elçi ve tüccarlarının 1218’de Otrar’da katledilmesi ile başlayan süreç, Harezmsah Devleti ülkesinin Moğollar tarafından hızlı bir şekilde istilaya uğramasıyla neticelendi¹. Cengiz Han 1220’de Harezmsah Sultanlığının başkenti Semerkand üzerine yürüdüğüde Harezmsah Muhammed’in önünde kaçış kuvvetli bir ihtimal olarak duruyordu. Bununla birlikte, istilanın başladığı günlerde Moğollarla meydan muharebesine girişmekten çekinen Sultan’ın başkentini terk etmesi onu tehlikeden kurtaramadığı gibi, yeni bir istila hareketinin daha yaşanmasını beraberinde getirdi. Bu yeni sefer, başında Cebe ve Sübedey’in bulunduğu 20.000 kişilik bir ordunun² Sultan’ı takiple görevlendirilmesiyle başlamıştır³. Bununla birlikte Reşidüddin’in eserindeki bir kayıt, seferin maksadının sadece bununla sınırlı olmadığını gösterir:

Sultan Harezmsah’ı takibe koyulun. Eğer onu yakalayamazsanız veya size, durduramayacağınız bir orduyla karşı çıkarsa oyalanmayın ve beni bilgilendirin. Eğer güçsüzse ona saldırın. (...) Ebedi Tanrının gücüyle onu yakalamadan geri dönmeyin. Sizden soluğu kesilir de bazı kimselerle birlikte dağ tepelerine veya daracık mağaralara saklanırsa ya da kimliğini

- ¹ Moğolların Harezmsah topraklarını ele geçirmelerine dair bk. İ. Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 253-275; Z.M. Bunyatov, *Gosudarstvo Harezmsahov-Anuşteginidov 1097–1231*, Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Moskva 1986, s. 135-155; İ.P. Petruşevskiy, “Pohod Mongol’skih Voysk v Serednyuyu Aziyu v 1219–1224 gg. i ego Posledstviya”, *Tataro-Mongol v Azii i Evrope*, red. S.L. Tihvinskiy, İzdatel’stvo Akademii Nauk, Moskva 1977, s. 107-140; S.M. Ahinjanov, “Horezm i Deşt-i Kıpçak v naçale XIII v.”, *Vizaimodeystvie koçevnih i drevnih tsivilizatsiy*, red. V.M. Masson, Alma-Ata 1989, s. 326-335.
- ² Cebe ve Sübedey’in komutasındaki ordunun sayısı ile ilgili olarak bk. R.P. Hrapaçevskiy, *Voennaya Derjava Çingishana*, s. 326-327. Daha başka rakamlar da ileri sürülmüştür. Mesela, V.V. Kargalov bu sefere 30.000, A.H. Halikov ise 50.000 kişinin katıldığını ifade ederler. Bk. V.V. Kargalov, “Osvoboditel’naya Bor’ba Rusi Protiv Mongolo-Tatarskogo İga I”, *Vİ*, No.2/1969, s. 149; A.H. Halikov, *Mongol, Tatarı, Zolotaya Orda i Bulgari*, İzdatel’stvo Fen, Kazan’ 1994, s. 24.
- ³ Söz konusu seferin Sultan Muhammed’in yakalanması için başladığına ilişkin bk. Raşid-ad-din, I/II, s. 209; Rashiduddin, s. 249; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s. 158; İbnü’l-Esir, *İslam Tarihi* (El Kâmil fi’t-Tarih Tercümesi), Çev. A. Ağırakça, A. Özeydin, C. XII, İstanbul 1987, s. 323-324. Ayrıca, kronolojisi biraz karışmış olan, *Yuan shi*’daki Sübedey biyografisinde yer alan bilgilere de bk. Hrapaçevskiy, *Voennaya Derjava Çingishana*, s. 499. *Xin Yuan shi*’daki Cebe Noyan biyografisinde Moğol komutanının Cengiz Han tarafından görevlendirilmesinden bahsedilmeksizin, Cebe Noyan’ın Sultan Muhammed’i takibe giriştiği dile getirilir. Bk. Ch’i Tang, *Moğol Sülalesi Devrinde...*, s. 148.

gizlerse onun topraklarına kasırğa gibi saldırmalı ve size itaat eden herkesi taltif ederek payza vermeli ve onların başına şahne tayin etmelisiniz. Si ze direnenleri ise yok etmelisiniz. Emrime uygun olacak şekilde bu işi üç yıl içinde yerine getirin ve Deşt-i Kıpçak yoluyla dönün ve eski yurdumuz Moğolistan'da bize katılın⁴.

Yazar, eserinin bir başka yerinde ise Cebe ve Sübedey'in, Muhammed'in ölümü üzerine Cengiz Han'ı şu şekilde bilgilendirdiklerini ifade eder:

(...) Cebe ve Sübedey Cengiz Han'a elçi göndererek kendisini bilgilendirdiler: 'Sultan Muhammed öldü, oğlu Celaleddin ise kaçtı ve bu ülkeye doğru ilerledi. Bundan sonra biz, onları aklımızdan çıkardık ve Cengiz Han'ın emri üzerine, Tanrının lütfuyla, Moğolistan'a varmaya hazırız⁵.

Reşidüddin'in bu iki kaydı, Moğolların İran, Kafkasya ve Deşt-i Kıpçak'ı içine alan seferi düzenlemelerinin tek bir nedene dayanmadığını, aksine çok yönlü olduğunu ve zaman içinde başlangıç esasından farklı bir hâl aldığına işaret eder.

İlk kayıt, başında Cebe ve Sübedey'in bulunduğu Moğol seferinin Harezmsah Muhammed'in yakalanması için başlatıldığına ilişkinse de, ilerleyen ifadeler, Moğol komutanlarının Harezmsah'ın hâkimiyetindeki kentlerin Moğol egemenliğine alınmasıyla da görevlendirildiklerini ortaya koymaktadır. Buna göre söz konusu sefer, Moğolların Harezmsah seferinin bir uzantısı olarak, Harezmsah Sultanlığının İran'daki kentlerinin ele geçirilmesi ve böylelikle Muhammed'in direnebileceği herhangi bir dayanak noktasının kalmaması maksadıyla düzenlenmiştir. Bunun yanında ilgili kayıt, Moğol komutanlarının seferin daha başlarında iken seferlerine Deşt-i Kıpçak üzerinden devam edecekleri emrini aldıklarına işaret eder. Bu husus, seferin bir yağma akını olmadığını, aksine bir plan dâhilinde gerçekleştirildiğini gösterir. Ancak ilk kayıta olduğu gibi ikinci kayıta da Deşt-i Kıpçak, hâkimiyet altına alınacak bir ülkeden çok bir geçiş yolu olarak zikredilir. Dahası, Moğol ordusunun İran ve civarındaki faaliyetleri sırasında çeşitli kentleri ele geçirerek buralara idareciler atamalarına⁶ karşın Derbend'in kuzey hududunda böylesi tutum içine girmemeleri, Cebe ve Sübedey'in Derbend geçidine kadar olan kentleri Moğol hâkimiyetine sokmayı amaçladıklarını, Derbend'in kuzeyindeki toprakları ise ilerledikleri sırada yağmada bulunabilecekleri bir geçiş güzergâhı olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Bununla birlikte Kıpçaklarla girişecek oldukları mücadele, Moğol seferinin beklenmedik şekilde Dnyeper'e kadar

⁴ Raşid-ad-din, I/II, s. 209; Rashiduddin, s. 249. Benzer bilgiler Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın eserinde de vardır. Bk. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türkün Soyağacı*, s. 123.

⁵ Raşid-ad-din, I/II, s. 226; Rashiduddin, s. 258.

⁶ Raşid-ad-din, I/II, s. 210-214, 226 vd.; Rashiduddin, s. 250-253, 258 vd.

II.BÖLÜM

RUSYA'DA ALTIN ORDA İDARESİNİN TESİSİ (1243–1263)

1. Moğolların Orta Avrupa Seferi Sırasında Rusya'nın Durumu (1242–1243)

1237 sonundan 1238 yazına kadar Kuzey Rusya'da, 1238'den 1241 başlarına kadar da Güney Rusya ve Deşt-i Kıpçak'ta faaliyet gösteren Moğollar, Rusya'daki kentleri ve çevresindeki bölgeleri ele geçirerek Rusya'daki harekâtlarını tamamlamışlardı. Bunu, Batı seferinin Orta Avrupa'ya yönelmesi takip etti. Macaristan, Polonya, Almanya'nın güney doğu kısımları, Sırbistan, Hırvatistan, Bosna, Bulgaristan ve Romanya'yı içine alan Moğol saldırıları dâhilinde Liegnitz ve Muhi gibi iki büyük muharebe kazanılmış ve pek çok kent ile kasaba ele geçirilerek yağmalanmıştır¹. Bununla birlikte Moğollar 1242 nisanında hiç beklenmedik bir şekilde geri çekilmeye başladılar. Araştırmacılar bu gelişmeyi Batı seferini yürüten Moğol ordusunun, Ögedey Kağan'ın ölüm haberini almasıyla izah ediyorsa da bu, konu üzerindeki sorunları tamamen ortadan kaldırmaya yetmediği anlaşılmaktadır. Gerçek sebep ne olursa olsun Moğolların Avrupa'dan sessiz sedasız çekilişleri, Avrupa'ya derin bir soluklanma imkânı sağlarken, Rus tarihi için ise yeni bir dönemi başlatıyordu.

Moğolların 1237–1238'de Kuzey Rusya'daki saldırılarından sonra ele geçirdikleri bölgelerde herhangi bir garnizon bırakmamaları², ülkeden çekilmelerinin ardından Kuzey Rusya'da yeni bir nizamın kurulmasını sağladı. Nitekim eski Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç'in kardeşi Yaroslav, yıkılmış hâldeki Vladimir'e gelerek Büyük Knezlik tahtına oturduğunda Rusya'daki hayatı es-

¹ Moğolların Avrupa'daki faaliyetleri için bk. G. Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbuck 1893; Paşuto, "Mongol'skiy Pohod v Glub Evropi", s.214-223; Jackson, *The Mongols and the West*, s.58-75; Bretschneider, I, s.320-330, Prawdin, *The Mongol Empire*, s.252-269; Ştayndorff, "Çujaya Voyna...", s.18-29; H. Gekken'yan, "Pohod na Zapad i Zavoevanie Vostočnoy Evropi", .", *İstoriya Tatar s Drevneysih Vremen*, T. III, Kazan' 2009, s.161-165; Vasary, *Cumans and Tatars*, s.69-71; I. Vasary, "The Jochid Realm: The Western Steppe and Eastern Europe", *The Cambridge History of Inner Asia, The Chinggisid Age*, ed. N. di Cosmo, A.J. Frank, P.B. Golden, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s.70-72; Howorth, *History of the Mongols*, s.44-58; G.S. Bandke, *İstoriya Gosudarstva Pol'skago*, Tom.I, Sanktpeterburg 1830, s.231-233.

² Bu konuda tek istisna *Nikon kroniği*nde, Moğolların Kiev'e bir yönetici atadıklarına ilişkin kayıttır. Bazı yazarların bu kaydı hatalı olarak değerlendirmelerine karşın bu husus *Moğolların Gizli Tarihi*'nde de tekrarlanır. Bk. C.J. Halperin; "Muscovite Political Institutions in the 14th Century", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Vol.I/2, 2000, s.250; C.J. Halperin, "The East Slavic Response to the Mongol Conquest", *AEMA*, Vol. X, 1998–1999, s.108; L.N. Langer, "Muscovite Taxation and the Problem of Mongol Rule in Rus", *Russian History/Histoire Russe*, Vol.34/No.1-4, 2007, s.111.

kiye döndürmeye gayret eder faaliyetler içerisine girmişti. Buna mukabil Güney Rusya'daki gelişmeler daha değişik bir görünüm arz etmiştir. Bu farklılığın ortaya çıkmasında daha çok, Güney Rusya knezlerinin yaşadıkları Kalka Muharebesi travmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu çarpışma neticesinde Moğollar karşısında ağır yenilgiye uğrayan Güney Rus knezleri Mihail ve Daniil ile kardeşi Vasilko, Moğol saldırılarının kendi hudutlarına varmasını bile beklemeden memleketlerini terk etmiş, kaynakların ifadesine göre "kaçmış"lardı. Bu travmayı hiç tecrübe etmemiş Kuzey Rusya knezleri ise Moğolları, tıpkı Kalka Muharebesi'nden sonraki gibi sınırlarını terk edecek düşmanlar olarak görüyorlardı. Fakat gelişen durum onları hiç beklemedikleri hadiselerle karşı karşıya bırakmıştır.

a. Kuzey Rusya'daki Durum

Moğolların Kuzey Rusya'dan çekilmelerinden hemen sonra bölgedeki en güçlü knez, Büyük Knez III. Vsevolod Yur'eviç'in üçüncü oğlu olup 1191'de Vladimir'de doğmuş Yaroslav'dı³. O, Moğolların Kuzey Rusya'daki faaliyetlerine mâni olmaya kalkışmadığı gibi, kardeşi Yuri'nin tüm çağrılarına karşın Moğollarla mücadelesine destek vermemiş ve bu tutumunu Moğolların Novgorod istikametinde sürdürdükleri saldırılar sırasında da korumuştur⁴. Ancak Yaroslav, Moğolların Kuzey Rusya'yı terk etmelerinden hemen sonra, başında bulunduğu Kiev'i terk ederek⁵ Vladimir kentine gelmiş ve hemen sonrasında da buradaki Büyük Knezlik makamını eline geçirmiştir. Yeni Büyük Knez, Vladimir'e geldiğinde kentin fizikî durumu harap, Moğol katliamından saklanabilen ve dağlara kaçıp geri dönebilen insanların psikolojik vaziyeti ise fevkalâde kötü durumdaydı. Yaroslav'ın yapması gereken üç iş vardı. İlki, Vladimir'den kaçan insanları kentlerine geri döndürmek; ikincisi, kentin hasarlarını onarmak ve ölen knezlerin yerine atamalar gerçekleştirerek ülkedeki idarî yapılanmayı sağlamaktır⁶. Bunlardan ilkinde hızlı bir şekilde giriştiyse de bunun tamamlanması, kendi iktidar süresini de aşacak bir çalışmayı gerektiriyordu. İkinci olarak ise halkın yeniden kente dönüşünü sağlamak meselesini ele aldı ve bunu kısa süre içerisinde başardı. Nitekim onun Vladimir'e geldiğini duyan ahali kısa süre zarfında yeniden Vladimir'e döndüler ve hep birlikte kentteki ölüleri defnetmeye ve kenti yeniden ayağa kaldırmaya giriştiler. Bu sırada, 1239'da, Yuri Vsevolodoviç'in Rostov'da bulunan nâşını da Vladimir'e getirttiler⁷. Kentteki asayişin teminini idarî düzenlemelerle meşgul olması

³ Ekzemplyarskiy, I, s.7.

⁴ Yaroslav Vsevolodoviç'in Moğol saldırıları sırasındaki tutumuna dair bk. Karamzin, III, s.289.

⁵ Yaroslav'ın Kiev Knezliğine dair bk. PSRL I, s.467. Ayrıca bk. Kurat, *Rusya Tarihi*, s.70; Karamzin, III, s.6-7.

⁶ Solov'ev, II, s.146.

⁷ PSRL I, s.467; PSRL X, s.113.

III.BÖLÜM

RUSYA'DA ALTIN ORDA İDARESİNİN YERLEŞMESİ DÖNEMİ (1263–1312)

1. Mengü Timur Han'ın Novgorod'u Büyük Knezlik Topraklarına Katması (1270)

Yaroslav Yaroslaviç'in Büyük Knezliği elde etmesinden iki yıl sonra 1266'da Berke İlhanlılarla yaşanabilecek bir mücadele için Kafkasya'da bulunduğu sırada öldü¹. Bu, Ruslar arasında sevinçle karşılanırken², *İpat'ev kroniğinden* anlaşıldığı kadarıyla Moğollar arasında birtakım karışıklıklara sebep oldu ve çok sayıda insanın ölmesiyle neticelendi³. Buradaki bilgilerden söz konusu mücadelelerin ne şekilde cereyan ettiğini kestirebilmek mümkün değilse de, Kuzey Rusya kroniklerinde bu hususta herhangi bir bilginin bulunmaması, *İpat'ev kroniğindeki* kaydın Güney Rusya sahasında bulunan Cengiz soyundan gelen kimseler arasındaki bir miras sorununu yansıttığını düşündürmektedir. V.L. Egorov ise ilgili kaydı, İslamiyeti benimseyenlerle eski dinlerine inanmaya devam eden Moğol aristokrasisi arasındaki çatışmalarla ilgili görmüştür⁴. Acaba Rus kroniklerinde -yukarıda da ifade edildiği üzere- Berke'nin ölümüyle *Besermen*, yani Müslüman baskısından kurtulduklarından bahsetmelerini de bu bağlamda değerlendirebilir miyiz? Ancak bu kaydın bir mücadeleden çok Altın Orda'daki bürokratik bir değişime işaret ettiği ile ilişkisini kurmak daha makuldür. Açık şekilde bu kayıt, Berke'nin ölümüyle birlikte devletin bir kabuk değiştirdiğini göstermektedir. Ancak yeniden V.L. Egorov'un görüşüne dönecek olursak Berke'nin ölümüyle Müslümanlarla diğerleri arasında bir iç savaşın başladığını kabul etmek hiçbir şekilde makul bir yaklaşım değildir. Çünkü Berke döneminde Altın Orda topraklarında İslam'ı kabul edenlerin Müslüman olmayan kimselerle mücadele edebilecek seviyede bir nüfus teşkil ettiklerini gösteren bir bilgi bulunmamaktadır.

Berke'nin ölümünün ardından Altın Orda tahtına, bu esnada Kafkas bölgelerinde bulunan ve Batu oğullarından Tutukan'ın oğlu Mengü Timur geçti⁵. Mengü Timur Han'ın iktidara geldiği ilk yıllarda Rusya'da, Aleksandr Yaroslaviç Nevskiy'nin ölümünün yarattığı güç boşluğundan kaynaklanan gergin bir hava hüküm sürüyordu. Bu kendini özellikle de Novgorod'da hissettiriyordu. Bir önceki kısımda ifade edildiği üzere 1264'te Dmitriy Aleksandroviç Nov-

¹ PSRL XV, s.403; TL, s.328-329.

² PSRL X, s.145; PSRL XV, s.403; TL, s.329.

³ PSRL II, s.202.

⁴ V.L. Egorov, "Razvitie Tsentrebejnih Ustremeni v Zolotoy Orde", *Vİ*, 8/1974, s.39.

⁵ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s.146-147; Zakirov, *Diplomatiçeskie Otnoşeniya Zolotoy Ordı s Egiptom*, s.59; Howorth, *History of the Mongols*, s.126.

gorod'dan kovulurken, amcası Yaroslav Novgorod'un ileri gelenleri tarafından kente davet edilmişti⁶. Yaroslav bu teklifin ardından onlarla bir anlaşma yaptı. 1478'e kadar kentin fiilî ve hukukî bağımsızlığını sona erdirmesi açısından tarihî değeri olan bu anlaşmayla Novgorodlular, Büyük Knez'in kent üzerindeki haklarını ve egemenliğini resmen tanımış oluyordular⁷.

Yaroslav Yaroslaviç, Kuzey Rusya ticaret hayatının en önemli kenti Novgorod'dan gelen davet teklifi karşısında yola koyuldu ve 27 Ocak 1265'te buraya vardı. Bunu, kenti “*eski nizama göre idare edeceğine yemin*” ederek Novgorod tahtına yerleşmesi⁸ ve Yuri Mihailoviç isimli bir asilzadenin kızıyla evlenmesi takip etti⁹. Novgorod'taki 5 yıllık idaresi süresince, kenti tehdit eden Litvanyalılarla mücadele etti¹⁰. Sonunda Amragan¹¹ ve damadı Aydar'ın komutası altındaki Moğolların da Yaroslav'a katılacaklarının duyulması üzerine birkaç yıl önce Burulday'ın saldırısıyla sarsılan Litvanyalılar, Yaroslav'a elçi göndererek kayıtsız şartsız barış istediler¹². Yaroslav için her şeyin son derece olumlu gittiği bir sırada kent ile sorunlar yaşamaya başladı.

1270'te Büyük Knez Yaroslav Yaroslaviç'in kentteki birtakım teşebbüsleri üzerine Novgorod'da büyük bir ayaklanma patlak verdi¹³ ve sarayının yağmalanması ile kentteki önemli idarecilerden İvanka'nın öldürülmesiyle ciddi bir hâl aldı. Durumun vehametini gören diğer görevliler Ratirov ve Gavril Kianinov canlarını kurtararak Gorodiş'e kaçmayı başardılar¹⁴. İsyanın sebebi Novgorodluların, haklarının Büyük Knez tarafından çiğnendiğini düşünmeleriydi. Yaroslav kente oğlu Svyatoslav'ı gönderip gönüllerini almak istediysede başarılı olamadı¹⁵. Novgorodlular Büyük Knez'in görevlilerini kentten tamamen uzaklaştırmalarının ardından daha önce kovdukları eski knezleri Dmitriy Aleksandroviç ile temasa geçerek kente davet ettiler. Ancak Dmitriy,

⁶ V.S. Borzakovskiy, Dmitriy'in kentten kovulmasını, Novgorod'un, Vladimir Knezliğine bağlı olmasıyla izah etmiştir. Bk. *İstoriya Tverskogo Knyajestva*, s.75.

⁷ V.L. Yanin, “U İstokov Novgorodskoy Gosudarstvennosti”, *Oteçestvennaya İstoriya*, No.6/2000, s.3.

⁸ NPL, s.84, 313; SV, s.274. *Voskresenskiy ve Troits kroniklerinde* ise hadise 1263 ve 1264'e tarihlenmiştir. PSRL VII, s.164; TL, s.328. Tarihleme için bk. Berejkov, *Hronologiya Russkogo Letopisaniya*, s.272; Yanin, *Novgorodskie Posadniki*, s.149-150. Yapılan anlaşma için bk. Borzakovskiy, *İstoriya Tverskogo Knyajestva*, s.75; Aristov, *Hristomatiya po Russkoy İstorii*, s.595.

⁹ PSRL VII, s.164.

¹⁰ NPL, s.84-88. Ayrıca bk. Ekkehard, *Knyajestvo Tverskoe*, s.63-64.

¹¹ Bu *baskakın* adı *Nikon kroniğinde* “Argaman” olarak geçiyorsa da diğer kaynaklardaki ifadeler göz önüne alındığında gerçek isminin “Amragan” olduğu anlaşılmaktadır.

¹² PSRL X, s.147; Tatişçev, *İstoriya Rossiyskaya*, s.30. Ayrıca bk. Borzakovskiy, *İstoriya Tverskogo Knyajestva*, s.78.

¹³ İsyayı hazırlayan gerekçeler için bk. Borzakovskiy, *İstoriya Tverskogo Knyajestva*, s.78.

¹⁴ NPL, s.88, 319; PSRL X, s.148; SV, s.282-283.

¹⁵ PSRL X, s.148.

IV. BÖLÜM

ÖZBEK HAN ZAMANINDA İLİŞKİLER (1313–1341)

1. Tokta Han'ın Ölümü ve Özbek Han'ın Tahta Oturması (1312–1313)

Nogay ile mücadeleleri neticesinde Saray merkezli idareyi yeniden sağlamakla Altın Orda Hanlığı tarihinde mümtaz bir mevki elde eden Tokta Han 1312'nin yaz sonu güz başında, muhtemelen 40'lı yaşlarında¹, hayatını kaybetti². Ölümünden bir süre önce, veliahtı olarak görülen İlbasmış'ın hayatını kaybetmiş olması³ üzerine Tokta'nın kardeşlerinden Tuğrulca'nın oğlu Özbek

¹ Nitekim Yûnînî, Nogay ile mücadelesiyle ilgili bilgi verirken Tokta'nın 30 yaşının altında bulunduğunu ifade eder. Bk. L. Guo, *Early Mamluk Syrian Historiography Al-Yûnînî's Dhayl Mir'at al-zamân*, Vol.I, Brill Publ., Leiden 1998, s. 191.

² Rus kronikleri Tokta Han'ın ölümünü 1313'e tarihler. Bk. PSRL X, s. 178; TL, s. 354; PSRL VII, s. 186; PSRL XVIII, s. 87-88. el Aynî ve diğer bazı Arap yazarların Tokta'nın ölümünü H. 713'e tarihlemelerine karşın bu konuda daha güvenilir bilgiler veren Mufaddal, Biralî ve ez-Zehabî'nin tarihlerinde Özbek Han'ın tahta H. 712 senesinin Ramazanında, yani 1313'ün ocak ayında çıktığı haber verilerek Tokta'nın 1312'de öldüğüne işaret edilir. Bk. Mufaddal, "İz Soçineniya al Mufaddala", s.155; Biralî, "İz Letopisi Şayha al-Biralî", s. 143-144; ez-Zahabî, "İz Letopisi ez Zahabî", s. 166. Reşidüddin'in *Câmiü't-tevârih* adlı eserinin devamı olarak Farsça kaleme alınan eserde ise Tokta'nın ölümü 9 Ağustos 1312'ye tarihlenir. Bk. "İz Prodoljeniya Sbornika Letopisey", *IKPI*, s. 277. Bu tarih, Özbek Han'ın tahta çıkış tarihini göz önüne alacak olursak Tokta'nın muhtemel ölüm tarihi olarak kabul edilebilir. Ancak söz konusu kaynaktaki Tokta Han'ın bir kayık içerisinde Rusya'ya giderken öldüğü ifade edilir. Bu kaydı doğru olarak kabul eden G. Vernadsky, Han'ın amacının Rusya'da Büyük Knezlik makamını yok ederek knezlerin tamamını doğrudan kendisine bağlamak olduğunu ifade etmiştir. Bk. Vernadsky, *Moğollar ve Rusya*, s. 238-239. İ. Kemalolu da bu görüşe katılmıştır. Bk. Kamalov, *Altın Orda ve Rusya*, s. 91. Bununla birlikte, ne burada ne de Rus kroniklerinde Tokta Han'ın, ölümünden önce askerî bir hazırlığa giriştiğinin ifade edilmemesi bu iddiaları çürütmektedir. Dahası Rusya'daki sorunları daha çok toplantılarla çözmek eğiliminde olan Tokta'nın böyle bir işe niyetlendiğine inanmak da zordur. Ancak el Aynî'nin, Tokta'nın Saray'dan 10 gün uzaklıktaki "Kurn" adlı bir mahalde öldüğü bilgisini vermesinden hareketle, *Câmiü't-tevârih*'e yazılan ekte yer alan yolculukla ilgili kaydı doğru olarak kabul ediyorum. Ancak bu olası seyahatin nedenini G. Vernadsky'nin ele aldığı şekilde kabul etmek yerine, yaylak kışlak değişimiyle alakalı olduğunu, ırmağı kullanmasının ise onu sonunda ölüme götürecektir hastalığıyla alakalı olduğunu düşünmek daha yerindedir.

³ Nuveyrî, "İz Entsiklopedii an Nuvayri", s. 132; Biralî, "İz Letopisi Şayha al-Biralî", s. 143; Zahabî, "İz Letopisi ez Zahabî", s. 166; İbn Halduna, s. 274. el Aynî ise Tokta'nın öldüğü sırada arkasında bir erkek evlat bırakmadığını ifadeyle söz konusu kayıtlardaki bilgileri devam ettirir. Bk. Bedreddin al Aynî, "İz Letopisi Badraddina al Aynî", s. 360. *Tarih-i Şeyh Üveys*'te Özbek'in İlbasmış'ı öldürdüğü ifade edilir. Bk. "İstoriya Şeyh Uveysa", s. 198. Reşidüddin'in eserine ek olarak yazılan kaynaktaki da Özbek'in tahta geçmesinden hemen sonra Tokta'nın oğlunu öldürdüğü ifade edilir ancak isim verilmez. Bk. "İz Prodoljeniya Sbornika Letopisey", s. 278.

1313'ün ocak ayında⁴ Saray'a gelerek⁵ Altın Orda tahtına oturdu⁶. Kaynaklardan bazıları bundan sonra, Müslüman olan Özbek Han'ın İslam dinine inanmayan kesimi yok etmeye giriştiğinden bahseder. Mesela, Birzalî, Mufaddal ve el Aynî, önemli bir kısmının Uygur olduğu anlaşılan⁷ ancak "büyücü" ve "puta tapar" olarak ifade edilen kimselerin öldürüldüklerini haber verir⁸. *Câmiü't-tevârih*'i devam ettiren yazar ise, Özbek Han'ın Saray'a gelmesinden sonra yaşananları bir dizi dinî tartışma ile anlattıktan sonra ifadelerini Tokta'nın oğlu ile birlikte hanedandan 120 kişinin öldürülmesiyle devam ettirir, ancak din kesimlerinin katlinden bahsetmez⁹. Bu kayıtlar, Özbek Han'ın Müslüman olduğunu göstermese de, esas itibarıyla değerlendirildiğinde onun tahta geçişinin özellikle eski aristokrasi mensuplarınca hoş karşılanmadığı ve neticesinde sonu şiddete varan bir taht kavgasının yaşandığına delâlet etmektedir. Bu mücadele sırasında Müslümanların Özbek Han'ın yanında yer aldıkları dikkati çekmektedir ki bunlar arasında Kutluğ Timur ve Şeyh Alaaddin öne çıkmaktadır¹⁰. Herhalde Özbek Han, eski aristokrasi mensuplarının kendisinin karşısında yer alması, Müslümanların ise onların tutumunun hilafına kendisini desteklemeleri karşısında, belki de onların gücünden istifade etmeyi de düşünerek, İslam'a meyletti ve kısa süre sonra da Müslüman oldu.

⁴ Mufaddal, "İz Soçineniya al Mufaddala", s. 155; Birzalî, "İz Letopisi Şayha al-Birzalî", s. 143-144; Zahabî, "İz Letopisi ez Zahabî", s. 166.

⁵ "İz Prodoljeniya Sbornika Letopisey", s. 278.

⁶ Birzalî, Özbek Han'ın tahta geçişini Tokta'nın oğlunun ölmüş olmasından ötürü doğal bir netice olarak görür. Bk. Birzalî, "İz Letopisi Şayha al-Birzalî", s. 144.

⁷ Altın Orda Hanlığı'nda Uygurların taşıdıkları öneme ilişkin bk. A.M. Özyetgin, "Altın Orda Devlet Geleneğinde Uygur İzleri", *International Journal of Central Asian Studies*, Vol. XIII/2009, s. 441-458.

⁸ Birzalî, "İz Letopisi Şayha al-Birzalî", s. 144; Mufaddal, "İz Soçineniya al Mufaddala", s. 155; Aynî, "İz Letopisi Badraddina al Aynî", s. 360. Özbek Han'ın İslam'ı benimsemesine ilişkin bk. D. DeWeese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde*, The Pennsylvania UP 1994, s. 90 vd. Özbek Han'ın tahta geçişi ile ilgili başka rivayetler de varsa da bunlar pek güvenilir görünmemektedir. Ötemiş Hacı, *Çengiz-Name*, s. 49-52. Buradaki kayıtlar ile ilgili olarak ayrıca bk. Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s. 71-73. Bartol'd ise Özbek Han'ın Müslümanlığı kabulünün 1321'e tarihlendiğini ifade etmekte, ancak bu konuda herhangi bir tartışmaya girmemektedir. Bk. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 147. Onun İslamiyeti tahta geçtikten sonra kabul ettiğine dair görüşler için bk. Grigor'ev, *O Dostovernost' Yarılkov*, s. 50; Kafalı, "Cuci Sülalesi ve Şubeler", s. 78-79. Özbek Han kestirdiği sikkelerinde Muhammed adını kullanmıştır. Bk. G.A. Fedorov-Davidov, *Denejnoe Delo Zolotoy Ordu*, Moskva 2003, s. 26.

⁹ "İz Prodoljeniya Sbornika Letopisey", s. 277-278. Ayrıca bk. Kostyukov, "Şibanidi i Tukatimuridi", s. 39.

¹⁰ Özbek Han'ın tahta geçmesinin ardından Altın Orda bürokrasisinde yaşanan gelişmelere dair bk. Egorov, "Razvitie Tsentrobejnih ustremleniy v Zolotoy Orde", s. 42; Howorth, *History of the Mongols*, s. 148; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 50-51, 99; Zakirov, *Diplomatiçeskie Otnoşeniya Zolotoy Ordu s Egiptom*, s. 73, 80. Özbek Han'ın din adamları ile ilişkileri için bk. a.e., s. 103-104. Kutluk Timur ile ilgili olarak bk. Şamiloğlu, "Altın Orda", s. 419-420.

V. BÖLÜM

ÖZBEK HAN'IN ÖLÜMÜNE KADAR RUSYA'DA MOĞOL İDARESİ SIRASINDA KURUMLAR ve SOSYO-İKTİSADÎ İLİŞKİLER

Moğol tarihinin kuşkusuz ki en önemli özelliği askerî meselelerle ilgiliyse de Moğolların işgalci olarak geldikleri ülkeleri uzun yıllar hâkimiyetleri altında tutma kabiliyetleri de bir o kadar dikkat çekicidir. Bu kabiliyetin, birbirinden farklı tarihî gelişime ve kültüre sahip ülkelerde kendisini göstermesi her siyasî teşkilâtın başarabildiği bir özellik değildi. Mesela, Moğolların Türkistan, Deşt-i Kıpçak ve Azerbaycan'da kurdukları idarenin uzun ömürlü olması, bu memleketlerin önemli bir kısmının Moğolların yaşadıkları bozkır şartlarına uygun iklim ve coğrafya şartlarına sahip olmasından ötürü garip değilse de İran ve Çin gibi yerleşik kültür geleneğine sahip ülkeleri de uzun yıllar hâkimiyetleri altında tutmaları ilgi çekicidir. Bu bölgelerde olduğu gibi Rusya da, Moğolların yabancı ve işgalci olarak adım attıkları bir ülkeydi. Ancak burada kurulmuş Moğol idaresi, diğer bölgelerdeki hâkimiyetlerine göre daha uzun sürmesinden ötürü ayrıcalıklı bir mevkiyi hak eder. Nitekim Anadolu, İran ve Kafkasya, İlhanlıların sükutuyla daha XIV. yüzyılın ikinci yarısına bile varmadan Moğol idaresinden çıkarken Çin'deki idare 1370'lerde Yuan Hanedanının kovulmasına kadar devam edebilmiştir. Oysaki XV. yüzyılın ilk yarısında dahi Rus knezleri, Altın Orda hanı ile tâbi-metbû ilişkisini devam ettiriyorlardı¹. Bu farklılığın ortaya çıkmasında Altın Orda Hanlığı'nın diğer Moğol hanlıklarına göre gücünü daha uzun yıllar muhafaza etmiş olması temel bir etkidir. Bununla birlikte bu devamlılık, ancak Altın Orda hanlarının kurdukları nizam ile bir mana kazanmaktadır.

Altın Orda Hanı – Büyük Knez – Knez arasındaki hiyerarşik bağ, Rusya'nın Moğol idaresinde geçirdiği ilk yüzyılın temel unsuru olmuştur. Bu unsur, Hanlığın kuruluşunu takip eden ilk 50 yılda Rusya'nın değişik mıntıkalarında görevlendirilen *baskaklar*, daha sonraki yıllarda da çeşitli yerleşim birimlerinde görevlendirilen *darugalar* ile zaman içinde askerî hususiyetlerle techiz edilen *elçi* unvanlı görevlilerce temsil edilen ve Rusya'daki Moğol idaresinin sürekliliğini sağlayan bir doku tarafından da destekleniyordu. Bu yapının işlerliğinin en temel göstergesi Rusya'nın Altın Orda hanına itaatten çıkmaması ve Rusya'da toplanan vergilerin düzenli şekilde hanın hazinesine teslim edilmesiydi. Altın Orda Hanlığı'nın kurulmasından sonra Rusya'ya düzenlenen seferlerin itaat veya vergi meseleleriyle ilgili olması, Altın Orda Hanlığı'nın Rusya idaresine bakışının bu iki temel üzerinde yükseldiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Altın Orda hanı, kendisini Rusya'daki hadi-

¹ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 99-100.

selerden soyutlayan veya bölge üzerinde baskı kurmuş bir hükümdar modeli olmamıştır. Bunun aksine Altın Orda hanları, Rusya'daki ticaretin ve iktisadî hayatın gelişmesini teşvik eden politikalar takip ettikleri gibi, siyasî karmaşa ihtimallerine doğrudan müdahale ederek ülkede nizamı sağlayan bir rol üstlenmişlerdir. Bunun yanında gerek atalarının dinine, gerekse İslam'a inanmış olan Altın Orda hanlarının, farklı bir dine mensup Ruslar ve kiliselerine karşı düşmanca bir tutum sergilemedikleri, aksine dinî hoşgörülerıyla kilise ile yakın temas içerisinde olup Rus kilisesini himaye ettikleri bir gerçektir. Bir düzen dâhilinde gelişen ve devam eden bu sistem ve yaklaşım, Rusya'nın XIII ve XIV. yüzyılına damgasını vurmuş, izleri uzun yıllar devam edecek neticeler vermiştir.

1. Han

Altın Orda hükümdarları, Hanlığın kuruluşundan itibaren "Han" unvanını kullanmışlarsa da² Batu ve ardılları Sartak ile Ulakçı, doğrudan Büyük Hanlığa bağlıydılar. Bu husus, Batu'dan sonra tahta çıkan Sartak ve Ulakçı'nın doğrudan zamanın Büyük Han'ı Möngke tarafından makamlarına tayin edilmelerinden de açık şekilde görülebilir³. Bu âdet, öyle anlaşılıyor ki Berke'nin 1258'de tahta çıkmasında da takip edilmiştir. Bununla birlikte Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın eserinden başka hiçbir yerde Berke'nin tahta geçişinin Möngke Kağan tarafından onaylandığına ilişkin bir delil bulunmamaktadır. Yazarın, Sartak ve Ulakçı'nın tahta çıkışlarının Möngke Kağan'ın onayı ile gerçekleştiğini ifade etmesinin⁴ diğer kaynaklarla uyumlu olduğuna bakacak olursak, Berke'nin tahta çıkışının Möngke Kağan'ın onayı ile gerçekleştiğine ilişkin ifadesinin de doğruyu yansıttığı anlaşılır. Bunun yanında, diğer kaynaklardaki ifadeler de bu görüşü destekler. Mesela, Berke'nin Hülegü ile ilişkilerinin ilk safhasında, Büyük Hanlık politikalarına karşı olumsuz bir tavır içinde bulunmadığı görülmektedir. Yine, tahta geçmesinden sonra Büyük Hanlığın emri ile başlayan sayım mesaisinin devam etmesini titizlikle uygulatmıştır⁵. Bununla birlikte Berke ile Büyük Hanlık arasındaki bu hukukî durum, Möngke

² "Han" unvanı için bk. J.A. Boyle, "Khan", *EP*, Vol.IV, Brill Publ., Leiden 1997, s. 1110; Fedorov-Davidov, *Obščestvennyy Stroy Zolotoy Ordı*, s. 45-46.

³ Sartak'ın hükümdar ilan edilmesine ilişkin bk. Raşid-ad-din, II, s. 81; Rashid al-din, s. 122; Rashiduddin, s. 361; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 240; Vassaf, "İz İstorii Vassafa", s. 171, 182. Ayrıca bk. Özcan, "Sartak Han", s. 181; Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 61-62. Ulakçı'nın hükümdar ilan edilmesine dair bk. Raşid-ad-din, II, s. 81; Rashid al-din, s. 122; Rashiduddin, s. 361; Vassaf, "İz İstorii Vassafa", s. 171; Kazvinî, "İz İzbrannoy İstorii Hamdullahi Kazvini i Prodoljeniy k ney", s. 182. Ayrıca bk. Özcan, "Sartak Han", s. 185; Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 62.

⁴ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türkün Soyağacı*, s. 182.

⁵ T. Allsen'in sunduğu daha başka delillere ve değerlendirmelerine bk. Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 62-63.

SONUÇ

Daha önce önemli bir kısmı Hazar hâkimiyetinde veya onların etkisinde kalan, ilerleyen dönemlerde ise Peçenek, Uz ve ardından da Kıpçakların saldırısına uğrayan Rusya halkı, XIII. yüzyıl başında Moğolistan'da ortaya çıkan hadiselerden habersiz bir şekilde varlıklarını devam ettiriyorlardı. Kıpçak tehdidi artık önemli ölçüde bertaraf edilmiş olmasına rağmen ülke, aralarındaki ihtilafları sonuçlandıramamış hâldeki pek çok knezliğe bölünmüş vaziyetteydi. Ancak XIII. yüzyılın hemen başlarında Moğolistan'dan dışarıya açılma eğilimine girmiş bir gücün batıya doğru hareketlenmesi, Rus tarihinde etkileri asırlarca sürecek yeni bir dönemin başlamasına neden oldu.

1223'te Ruslar Kalka kıyısında Kıpçaklarla ittifak hâlinde girdikleri muharebede acı bir yenilgi aldılar. Kaynak yazarlarının muharebeye ilişkin ifadeleri, Rusların daha o zamanda dahi mücadeleye büyük önem atfettiklerine işaret eder. Gerçekten de Ruslar, bu zamana kadar Kıpçaklar karşısında yenilgiler almışlarsa da bunlardan hiçbirisi Kalka'da uğranılan mağlubiyet kadar ağır olmamıştı. Bununla birlikte Ruslar, Moğol tehdidini geçici bir tehlike olarak görerek, bir daha ülkelerine gelmeyeceklerini düşünüyorlardı. Bu ortam, Moğolların 1237'nin sonlarında Rusya'yı ele geçirmek üzere Ryazan sınırlarına dayandıklarında da devam ediyordu. Nitekim Ryazan Knezi bu tehdit karşısında komşusu Vladimir Büyük Knezliğinden yardım istediğinde, Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç'in red cevabı vermesinde herhalde bu düşünce etkili olmuştu, ancak Moğollar bu defa geri dönmek üzere gelmişlerdi.

Büyük Knez, 1238 Martında Sit' kıyısında Moğollarla mücadele etmeye hazırlanırken hâlâ Moğolların çekilip gideceklerine inanıyor muydu bilinmez, ancak artık bazı Rus knezleri Moğollarla mücadele etmenin gereksizliğini görerek, tıpkı Yuri'nin Ryazan Knezi'nin yardım talebine olumsuz cevap verdiği gibi, Sit' kıyısına gelmeyi bile düşünmediler. Dahası Moğolların ileri hareketi sırasında hiçbir direniş sergilemeyerek Rusya'yı Moğollarla baş başa bıraktılar. Belki, başta Yaroslav Vsevolodoviç olmak üzere Kuzey Rusya knezlerinin topraklarını terk etmemiş olmaları bir cesaret örneği olarak değerlendirilebilir. Ancak bu, daha çok çaresizliğin mecbur bıraktığı bir cesaretti.

Güney Rusya knezleri Kuzey Rusya knezlerine göre daha şanslıydılar. Onlar Kuzey Rusya'da yaşananları Kalka baskınındaki tecrübeleriyle birleştirerek ülkelerini Moğollar bölgeden ayrılana kadar terk etmeyi seçtiler. Ülkelerine döndüklerinde ise idarelerinin Moğol hanına itaat etmeye bağlı olduğunu gö-

rerek Altın Orda hanına bağlanmak zorunda kaldılar. Bu nizam, Andrey Yaroslaviç ve Daniil Romanoviç'in isyanları müstesna, 1243'ten 1341'e kadarki sürede sorunsuz bir şekilde işlemiştir. Moğol baskısından bunaldığı açık olan Büyük Knez Dmitriy Aleksandroviç'in, bağımsızlık fikrine de sahip olmasına karşın üzerindeki baskıyı ancak bir diğer Moğol hâkimi Nogay'a bağlanarak atmayı düşünmesi, Moğolların ülkelerini zapt etmelerinin üzerinden neredeyse 50 yıl geçmesine karşın Rusların tam bağımsızlık fikrinden ne kadar uzak olduklarını açık şekilde göstermektedir. Buna karşın Altın Orda hanları Tula Buga ve Tokta'nın Kuzey Rusya'yı Nogay'ın tesirinde bırakmak istemeyerek giriştikleri faaliyetler, Kuzey Rusya'nın Altın Orda Hanlığı'nın ayrılmaz bir parçası olarak telakkî edildiğini göstermektedir.

Altın Orda hanları için Rusya, hâkimiyetindeki diğer topraklardan farklı bir mana taşıymıyordu. Buna mukabil, İlhanlılar ve Çağataylılarla mücadelelerinde Altın Orda Hanlığı'nın dikkatinin Kafkaslar ve Türkistan'a çevrildiği zamanlarda dahi, Rusya'daki hadiseler gözden kaçırılmıyordu. Nitekim Tokta Han zamanında Rus knezleri arasında düzenlenen toplantılar ile Özbek Han devrindeki sınır düzenlemeleri Altın Orda hanlarının Rusya meselelerine bakışını ortaya koyar. Bu düzenlemeler, aynı zamanda Altın Orda merkezinde, Rusya'da sakin bir siyasî hayatın arzulandığını ve çalkantıya mahâl bırakılmak istenmediğini göstermektedir. Moğol hanlarının bu gayelerindeki sebep, Rusya'nın Altın Orda Hanlığı maliyesi içindeki konumu ve Saray kentinden Novgorod'a uzanan ticaret yolunu tehlikeden uzak tutmak istemeleriyle alâkalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim her iki hususun da Altın Orda hanları tarafından dikkat gösterilen meseleler olduğuna ilişkin deliller vardır. Mesela, Büyük Knez Mihail Yaroslaviç, diğer bazı hususların yanında, vergi kaçırmaktan suçlanıp idam edildiği gibi Büyük Knez Yuri Daniiloviç de aynı suçlamayla karşı karşıya kalarak makamını kaybetmiştir. Novgorod'a gösterilen önem ise Mengü Timur'un Büyük Knez Yaroslav Yaroslaviç ile Novgorod arasındaki gergin ilişkilere müdahale ederek kent çıkarlarını gözeten bir irade ortaya koymasıyla karşımıza çıkar. Rusya'daki Moğol idaresinin ortadan kalktığı yıllarda dahi Novgorodluların Mengü Timur'un *yarlığını* kendilerine bir dayanak noktası veya hukukî bir sığınak olarak görmeleri ilgi çekicidir. Bu, açık bir şekilde kimi Moğol uygulamalarının Rusya'da bir meşruiyet unsuru olarak telakkî edildiğine işaret eder. Novgorodluların bu tutumu, geçmişte Altın Orda hanına kesin şekilde itaat etmiş ve bölgelerini han adına idare eden knezlerin efendilerinin emirlerine kat'iyetle uydukları günlerin anısı olarak *nostaljik* bir istekti.

Rusya'daki hemen her knezin tecrübe ettiği itaate dayalı sistem, Altın Orda Hanlığı'nın azâmet devirlerinin sonuna kadar devam etmiştir. Kuzey Rusya'da Yaroslav Vsevolodoviç (1243–1246), Andrey Yaroslaviç (1246–1252), Aleksandr Yaroslaviç Nevskiy (1252–1263), Yaroslav Vsevolodo-

KİŞİ İSİMLERİ

- Afanasiy Daniiloviç 309, 323, 324, 325, 326, 340
- Ahml 331, 332, 333, 338, 339, 412, 492
- Akinf 312, 313
- Alçeday 271
- Aleksandr Gleboviç 299
- Aleksandr Mihailoviç 8, 339, 340, 341, 345, 346, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 441, 492, 493, 495
- Aleksandr Vasileviç 345, 347, 350
- Aleksandr Yaroslaviç 8, 14, 131, 133, 161, 183, 184, 202, 206, 209, 211, 215, 218, 219, 221, 228, 230, 231, 233, 249, 250, 251, 253, 254, 259, 264, 294, 311, 341, 373, 390, 398, 407, 433, 440, 443, 489, 490, 495
- Algu 167, 286, 294
- Ambagay 378, 380
- Amragan 260, 265, 266, 391, 394, 395, 396, 397
- Andrey Aleksandroviç 8, 269, 271, 273, 296, 297, 299, 302, 303, 304, 306, 309, 310, 311, 324, 371, 373, 441, 490, 491, 492, 495
- Andrey İvanoviç 360
- Andrey Yaroslaviç 8, 162, 191, 204, 205, 207, 215, 217, 221, 229, 272, 273, 276, 353, 390, 398, 407, 436, 440, 443, 489, 495
- Argun Aka 223, 224, 226, 227, 385, 390, 392, 406, 416, 435, 470
- Arık Böke 167, 234, 247, 268, 367, 404
- Avdul 353, 354, 412
- Aydar 145, 260, 265, 266, 395
- Baçman 103, 104, 105, 487
- Barak 171, 367
- Baskak Ahmet 8, 289, 293, 394, 395, 396, 397, 491
- Batu 7, 28, 94, 95, 98, 99, 101, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 120, 123, 125, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 163, 165, 166, 170, 171, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 216, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 229, 230, 235, 239, 240, 254, 259, 321, 366, 367, 368, 370, 371, 373, 384, 387, 389, 404, 406, 413, 423, 428, 434, 435, 456, 457, 487, 488, 489, 494
- Bayalun 413
- Baybars 32, 33, 139, 177, 219, 290, 296, 302, 453
- Baycu Noyan 165, 202, 376
- Baydar 99, 129, 142, 145, 290, 412
- Baylak 302
- Berdibek 401, 409, 414, 425
- Berkay 252
- Berke 14, 95, 99, 105, 138, 139, 166, 170, 174, 175, 177, 181, 220, 223, 224, 225, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 245, 247, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 259, 268, 321, 366, 367, 368, 371, 373, 405, 406, 408, 410, 423, 433, 435, 443, 477, 489, 490, 494
- Berkeçar 95, 171, 174
- Birluk 288
- Bitikçi Berke 223, 224, 225, 228, 230, 231, 247, 386, 391, 392, 393, 405, 406, 408
- Boleslav 164, 245, 280, 281

- Borakçin 196, 221, 413
 Boris Andreyeviç 312
 Boris Daniiloviç 312, 330
 Boris Vasilkoviç 183, 188, 189, 190, 221, 229, 269, 407, 488
 Böçök 99, 104, 129, 138, 139, 144, 145
 Buga Bahadır 250
 Bulgar 32, 38, 49, 90, 93, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 138, 165, 166, 167, 174, 176, 180, 181, 270, 367, 421, 422, 427, 430, 468, 487
 Burulday 8, 125, 126, 128, 129, 139, 145, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 260, 474, 489, 490
 Buval 174, 175, 176
 Büri 99, 105, 107, 112, 135, 138, 139, 141, 144, 145, 146, 174
 Canbek 178, 361, 414, 425, 431
 Carmagun 95, 380
 Cebe 34, 35, 36, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 87, 88, 89, 90, 487
 Celaledin-i Rumî 436
 Cengiz Han 33, 34, 69, 70, 71, 72, 90, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 103, 105, 116, 136, 169, 171, 173, 184, 194, 200, 225, 374, 375, 379, 383, 384, 386, 403, 423, 432, 434, 487
 Cuçi 17, 39, 42, 74, 88, 93, 94, 95, 98, 99, 105, 167, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 180, 226, 234, 270, 321, 322, 333, 367, 383, 384, 403, 404, 422, 427, 433, 460, 463, 464, 465, 467, 468, 478, 480, 481, 487
 Çormakan/ Curmagun 95
 Çağatay 5, 95, 99, 105, 166, 167, 367, 453, 467
 Çekirgan 87
 Çerkes 73, 75, 93, 137, 356
 Çiçek hatun 290
 Çiriç 412
 Çolkan 28, 342, 343, 344, 349, 353, 492
 Daniil Romanoviç 7, 14, 82, 84, 85, 89, 144, 151, 189, 191, 192, 196, 215, 216, 246, 276, 277, 370, 389, 398, 411, 440, 441, 443, 489, 490, 495
 Dmitriy Aleksandroviç 255, 259, 260, 261, 264, 265, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 295, 296, 301, 308, 311, 324, 371, 440, 441, 490, 491, 495
 Dmitriy Borisoviç 295, 303
 Dmitriy Mihailoviç 337, 338, 339, 340, 441, 492, 495
 Elçigiday 202, 203
 Fedorçuk 345, 412
 Fedor Rostislaviç 64, 269, 271, 296, 297, 299, 302, 303, 304, 373, 424
 Fedor Yaronoviç 178, 200, 203
 Gayançar 337, 412
 Gazan 31, 321, 344, 404
 Gedimin 288, 289, 336, 349, 352, 358, 359, 361
 Gleb Rostislaviç 261
 Glev Vasilkoviç 220, 224, 269, 407
 Güyük 29, 99, 101, 107, 112, 129, 137, 141, 142, 145, 146, 178, 179, 183, 185, 186, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 221, 222, 224, 387, 388, 414, 434, 489, 494
 Hülügü 42, 99, 234, 268, 366, 367, 403
 IV. Bela 138, 244
 İlbasmış 319
 İngvar İgoreviç 109
 İstoriçey 355
 İvan Daniiloviç 8, 268, 310, 313, 340, 341, 342, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 360, 372, 373, 397, 398, 411, 441, 492, 493, 495
 İvan Dmitrieviç 83, 302, 303, 304, 305, 306, 307
 İvan Kalita 235, 351, 356, 360, 412
 Kadaan 99, 105, 107, 112, 135, 137, 144, 145, 174
 Kalantay 412
 Kavgadiy 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 338, 412

- Kaydu 171, 267, 268, 367, 404
 Kindık veya Kindyak 354
 Kitay 224, 225, 247, 391, 405, 406
 Konstantin Borisoviç 271, 296, 302, 303
 Konstantin Mihailoviç 336, 346, 349, 350, 357
 Konstantin Vladimiroviç 183, 488
 Konstantin Vasileviç 360
 Kozı Giray 348
 Kölgen 31, 99, 105, 107, 112, 116, 117, 234, 403
 Köncek 326, 329, 330, 331, 332, 336, 338, 412, 433, 492
 Köngüz 382, 385
 Köten 73, 74, 75, 76, 81, 92, 138
 Kubilay 34, 167, 247, 267, 268, 367, 383, 384, 403, 406, 407, 494
 Kukday 95, 96, 487
 Kulan Hatun 99, 116
 Kuremsa 175, 176, 179, 194, 216, 217, 218, 238, 239, 241, 489
 Kutlubuga 280, 394, 396, 490
 Leško 284
 Lev 239, 240, 242, 243, 245, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 389, 441, 490, 495
 Lev Daniiloviç 280, 281, 441, 490, 495
 Mahmud Yalavaç 184, 185, 186, 226, 374, 379, 380, 406, 414, 415
 Mamşey 280
 Mengü Timur 8, 14, 170, 171, 225, 234, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 274, 275, 278, 286, 290, 294, 341, 342, 367, 368, 369, 372, 373, 392, 396, 397, 399, 400, 401, 402, 408, 410, 415, 416, 417, 420, 423, 424, 430, 433, 434, 435, 440, 490, 494
 Metropolit Aleksey 397, 414
 Metropolit Feognost 361, 397, 401, 414
 Metropolit İvan 414
 Metropolit Kirill 206, 210, 211, 214, 215, 218, 253, 415
 Metropolit Maksim 305, 310
 Metropolit Mihail 401
 Metropolit Petr 322, 348, 401, 415
 Mihail 7, 8, 13, 26, 27, 30, 89, 92, 109, 144, 145, 160, 161, 162, 163, 164, 183, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 204, 206, 207, 212, 217, 228, 230, 235, 253, 254, 261, 269, 270, 271, 278, 279, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 308, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 341, 342, 346, 352, 356, 357, 369, 370, 371, 372, 394, 398, 401, 412, 413, 424, 440, 441, 457, 489, 492, 495
 Mihail Gleboviç 269, 270, 296
 Mihail Vsevolodoviç 7, 89, 92, 109, 163, 185, 187, 253, 278
 Mihail Yaroslaviç 8, 26, 27, 162, 206, 207, 212, 254, 295, 297, 303, 304, 305, 306, 310, 311, 314, 322, 324, 326, 328, 329, 331, 357, 369, 370, 371, 372, 401, 412, 413, 424, 440, 441, 492, 495
 Miley 197, 239, 246, 389, 390
 Min Bulat 400
 Mindaugas 236, 245, 457
 Mitrofan 123, 433
 Möge 234, 404
 Möngke 99, 103, 104, 105, 107, 112, 113, 120, 137, 143, 144, 145, 146, 148, 172, 187, 210, 215, 216, 220, 221, 222, 223, 234, 290, 327, 366, 367, 371, 383, 384, 392, 403, 404, 405, 413, 414, 434, 437, 455, 488, 494
 Mstislav Romanoviç 87, 88, 92
 Mstislav Yur'eviç 121, 123
 Muhammed Bölek 399, 401, 409
 Nogay 8, 37, 42, 167, 175, 176, 241, 264, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 302, 303, 319, 357, 371, 396, 440, 478, 482, 490, 491

- Oleg 48, 57, 59, 86, 198, 214, 217, 278, 290, 291, 292, 293, 396
- Oleg İngvareviç 217
- Orda İcen 94, 129, 142, 170, 171, 172, 173, 174
- Ögedey 95, 97, 98, 99, 101, 141, 146, 159, 179, 182, 183, 200, 221, 222, 367, 374, 383, 403, 414, 423, 434, 487, 494
- Özbek 8, 14, 72, 139, 166, 170, 174, 176, 177, 289, 314, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 368, 369, 372, 397, 398, 399, 401, 402, 404, 408, 410, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 424, 433, 435, 437, 440, 443, 467, 474, 492, 493, 494, 495
- Roman 60, 109, 114, 115, 116, 190, 237, 242, 246, 278, 300, 394, 398, 463, 480
- Roman İngvareviç 114, 115, 116
- Samagar Noyan 436
- Saray Buga 288
- Semen İvanoviç 8, 359, 360, 361, 493, 495
- Serapion 152, 153, 432, 433, 475
- Sorkaktani 384
- Sübedey 36, 39, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 88, 90, 95, 98, 99, 103, 104, 112, 118, 129, 135, 145, 149
- Sultan Veled 436
- Sunatay 95, 96, 487
- Sungur 195
- Svyatoslav Gleboviç 309
- Svyatoslav Vsevolodoviç 184, 204, 205
- Syuga 345
- Şerafeddin 177, 203, 385, 386, 392
- Şevkal 342, 412
- Şiban 99, 100, 138, 139, 170, 172, 173, 174, 175, 467
- Şvarn 240, 241, 277, 441, 495
- Şvarn Daniiloviç 277, 441, 495
- Tangut 90, 95, 99, 129, 142, 174
- Taşukan 87
- Taydula 394, 401, 408, 414
- Tegiçag 280, 490
- Tınıbek 361
- Tokta 8, 14, 175, 274, 287, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 308, 309, 310, 313, 314, 315, 319, 320, 321, 368, 401, 402, 410, 440, 491, 492, 494
- Tola Buga 8, 274, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 321, 327, 368, 372, 491, 494
- Tora Aka 223
- Tovlubey 358, 412
- Töregene 183, 198, 199, 200
- Troiden 277, 278, 279
- Tuda Mengü 177, 270, 271, 273, 274, 289, 290, 321, 368, 490, 491, 494
- Tudan 296, 297, 298, 299, 342, 491
- Tuka Timur 95, 172, 173, 300
- Turalık 345, 412
- Tuşa Baskak 379, 380
- Tutukan 259
- Tükel Bahadır 381
- Ulakçı 220, 221, 224, 225, 228, 229, 250, 353, 366, 390, 407, 413, 435, 489, 494
- Vasiliy 8, 119, 127, 134, 135, 161, 162, 183, 204, 210, 219, 229, 249, 252, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 278, 312, 346, 351, 354, 356, 360, 361, 369, 371, 372, 397, 407, 441, 488, 490, 495
- Vasiliy Davidoviç 354, 356, 360
- Vasiliy Vsevolodoviç 183, 210, 249
- Vasilko Romanoviç 277
- Vladimir Konstantinoviç 127, 161, 183, 210, 488
- Vladimir Rurikoviç 89, 92
- Vladimir Vasilkoviç 280, 281, 282, 283, 284, 286, 372
- Vladimir Yur'eviç 118, 119, 121
- Voişelg 242, 277
- Yaroslav Vsevolodoviç 13, 29, 92, 130, 153, 155, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 178,

- 180, 181, 187, 192, 193, 195, 197, 204, 205, 213, 219, 276, 308, 311, 368, 370, 411, 439, 440, 488, 489, 495
- Yaroslav Yaroslaviç 193, 214, 216, 217, 228, 254, 255, 259, 260, 262, 311, 313, 324, 341, 395, 408, 424, 440, 490, 495
- Yarun 81, 85, 86
- Yelu Chucai 108, 184, 233, 374, 406, 414
- Yeşimut 280, 490
- Yuri Daniiloviç 8, 254, 310, 311, 314, 323, 324, 326, 327, 328, 331, 332, 335, 336, 337, 339, 340, 346, 358, 369, 370, 371, 372, 398, 440, 441, 492, 495
- Yuri İngvareviç 107, 112
- Yuri Vsevolodoviç 13, 31, 77, 96, 105, 109, 110, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 125, 126, 128, 159, 160, 204, 439, 488
- Zosima 247, 249, 393

YER İSİMLERİ

Annam 381	191, 192, 193, 196, 197, 210, 211, 213,
Bakota 150, 239, 246, 389, 390	215, 216, 217, 218, 219, 235, 236, 237,
Balkaş Bejetsk 127, 322, 351	238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245,
Bejits 264	246, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282,
Belozero 56, 128, 161, 210	283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 357,
Belz 277	389, 390, 413, 489, 490, 491
Beşbalık 90	Gorodets 125, 128, 129, 253, 296, 311, 347
Bilyar 102	Gorodiş 260
Bolon 245	Gorohovets 142, 143, 488
Breslau 430	Holm 165, 178, 241, 243, 244, 245, 277, 341
Brest 282	Hortitsa 80, 82
Bryansk 140, 278, 299, 358	Hulaş 102
Buhara 166, 375, 378, 379, 380, 384	İdil 13, 49, 59, 61, 62, 63, 74, 90, 97, 104,
Cend 172, 174	106, 119, 129, 133, 153, 154, 163, 165,
Çernigov 13, 30, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 78,	172, 175, 176, 180, 183, 192, 195, 210,
82, 85, 88, 106, 109, 140, 141, 144, 164,	218, 219, 220, 235, 254, 272, 309, 323,
183, 187, 190, 191, 196, 208, 209, 221,	328, 329, 346, 369, 421, 422, 425, 429,
235, 253, 349, 488, 489	430, 488
Çerven 151, 277	Jitan 244
Dedyakov 269, 335	Kafkasya 7, 13, 31, 42, 69, 70, 71, 73, 165,
Derbend 61, 70, 71, 138, 167, 174, 175, 335	175, 187, 202, 207, 220, 222, 223, 224,
Dnyeper 47, 49, 50, 70, 75, 78, 80, 82, 83, 87,	226, 227, 234, 259, 268, 269, 270, 295,
88, 89, 143, 167, 174, 175, 219, 235, 274,	335, 365, 369, 390, 404, 405, 443, 467,
279, 294, 302, 421, 426	487, 490
Dnyester 62, 167	Kalka 13, 14, 30, 32, 35, 78, 81, 82, 83, 84, 85,
Don 50, 62, 63, 74, 75, 83, 138, 139, 175, 176,	87, 89, 90, 92, 93, 109, 160, 180, 187, 192,
235, 274, 333, 421, 487	204, 246, 399, 439, 481, 487
Dorogiçin 277	Karakorum 7, 185, 198, 207, 208, 209, 213,
Dryutskiy 359	221, 224, 367
Dubn 277	Karel 429
Fonin 359	Karpat 283, 285
Galiçya 7, 8, 13, 30, 60, 61, 76, 78, 82, 84, 86,	Kaşin 130, 295, 337, 342, 344, 345, 354
87, 88, 97, 144, 151, 164, 165, 183, 188,	Kayalık 93, 94
	Kefe 422, 423, 428, 431
	Kernek 102, 103

- Kırım 62, 74, 75, 97, 138, 139, 173, 181, 367, 405, 417, 418, 421, 422, 423, 424, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 469, 475, 487, 488
- Kiev 7, 13, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 76, 77, 78, 81, 82, 85, 87, 88, 89, 92, 106, 137, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 159, 160, 163, 164, 175, 179, 181, 182, 184, 185, 187, 192, 193, 196, 197, 208, 209, 210, 211, 218, 219, 221, 222, 235, 240, 274, 289, 305, 349, 358, 381, 401, 415, 421, 422, 423, 425, 430, 459, 462, 463, 466, 472, 473, 475, 480, 488, 489
- Kilikya 369, 381, 443
- Kirman 381
- Klazm 123
- Kolomna 31, 115, 116, 117, 118, 119, 126, 234, 299, 307, 308, 487
- Kopor'e 270, 272
- Korotopol 358
- Kostroma 24, 161, 162, 269, 273, 275, 299, 312, 313, 327, 329
- Kozelsk 100, 116, 134, 135, 136, 149, 488
- Köke Na'ur 199
- Krakov 245, 281, 283, 284, 285, 430
- Kremenets 151
- Kulikovo 359, 399, 481
- Kursk 47, 78, 86, 140, 247, 290, 291, 292, 293, 385, 395, 396, 461, 468, 491
- Lisets 245
- Lipetsk 395, 396
- Lits 245
- Litvanya 8, 30, 64, 133, 192, 230, 235, 236, 237, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 272, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 288, 289, 336, 346, 349, 350, 351, 352, 355, 357, 358, 359, 361, 396, 443, 489
- Lublin 245, 281
- Lutsk 241, 243, 277
- Lvov 136, 147, 243, 281, 287
- Lyon 29, 188, 238, 432, 433
- Macar 89, 96, 97, 98, 102, 103, 105, 106, 110, 114, 119, 120, 138, 144, 152, 164, 244, 282, 429, 442, 474
- Mankermen 148, 150
- Matrica 405
- Mazenderan 93, 94
- Meget 137, 141
- Mel'nik 277
- Mojaesk 309, 310, 323, 347, 358
- Mordov 226
- Mordvin 61, 105, 106, 107, 327, 487
- Moskova 25, 26, 27, 40, 43, 59, 60, 89, 115, 117, 118, 119, 120, 134, 154, 161, 162, 182, 207, 208, 209, 215, 226, 266, 273, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 331, 335, 336, 339, 340, 341, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 369, 370, 372, 398, 400, 412, 416, 418, 425, 426, 430, 441, 442, 443, 444, 469, 474, 483, 487, 491, 492, 493
- Murom 56, 62, 63, 142, 143, 221, 225, 228, 247, 271, 272, 299, 390, 391, 405, 406, 407, 435, 488, 489
- Nijniy Novgorod 143, 154, 253, 315, 347, 359, 360, 430
- Nişabur 374
- Novgorod 8, 25, 26, 48, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 62, 63, 75, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 89, 91, 101, 106, 115, 116, 118, 119, 122, 123, 124, 126, 127, 130, 131, 132, 133, 134, 141, 142, 143, 152, 154, 160, 161, 163, 178, 180, 189, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 215, 217, 219, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 247, 252, 253, 255, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 278, 294, 296, 298, 299, 304, 307, 311, 312, 313, 315, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 337, 338, 339, 341, 342, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 371, 372, 390, 391, 392, 394, 405, 406, 407, 408, 412, 415, 419, 420, 421,

- 424, 425, 426, 427, 428, 430, 436, 440,
443, 456, 458, 464, 465, 466, 488, 489,
490, 491
- Novitorg 361
- Novogorodok 239, 279, 280, 425, 426
- Peremişl 277, 285
- Pereyaslavl 8, 56, 58, 60, 62, 125, 126, 130,
134, 139, 140, 161, 162, 185, 194, 208,
209, 214, 216, 217, 219, 221, 228, 247,
248, 265, 270, 271, 272, 273, 274, 297,
299, 301, 303, 304, 305, 306, 307, 308,
309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 327,
337, 347, 415, 432, 488, 489, 491
- Pinsk 279
- Pronsk 112, 358
- Pskov 152, 180, 228, 229, 297, 300, 339, 346,
349, 350, 351, 352, 353, 354, 407, 470
- Putivl 78, 141
- Riga 262, 358, 373, 420, 424
- Rostov 53, 56, 63, 124, 125, 126, 127, 128,
153, 160, 161, 210, 247, 248, 269, 271,
272, 295, 296, 302, 303, 304, 305, 324,
325, 327, 336, 358, 361, 394, 396, 407,
488
- Ryazan 7, 28, 32, 56, 60, 62, 63, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115,
116, 119, 120, 129, 134, 141, 142, 143,
148, 153, 190, 198, 214, 217, 218, 219,
221, 225, 228, 247, 248, 291, 306, 307,
309, 310, 315, 358, 390, 391, 394, 395,
398, 405, 407, 412, 425, 426, 429, 430,
435, 439, 456, 472, 487
- Saksin 90, 93, 95, 96
- Sandomir 192, 245, 281, 284
- Saray 166, 176, 181, 220, 235, 262, 268, 279,
288, 304, 319, 320, 332, 359, 367, 394,
400, 412, 422, 423, 425, 426, 427, 429,
431, 433, 434, 440, 456
- Selenge 73, 93, 168, 170, 464, 468, 482
- Semerkant 375, 379
- Smolensk 8, 30, 56, 59, 60, 64, 78, 137, 144,
249, 267, 278, 299, 305, 309, 310, 349,
357, 358, 359, 368, 370, 373, 394, 420,
424, 425, 470, 493
- Sudak 97
- Suğdak 75, 139, 388, 423, 487, 488
- Summerkent 96
- Suvar 102
- Suzdal 7, 8, 23, 56, 59, 60, 61, 63, 77, 96, 97,
103, 105, 106, 107, 109, 110, 114, 115,
119, 120, 122, 124, 125, 127, 154, 161,
196, 201, 202, 204, 205, 210, 212, 213,
214, 215, 218, 219, 221, 225, 227, 228,
230, 234, 247, 248, 250, 251, 253, 262,
263, 265, 272, 274, 297, 299, 315, 324,
327, 329, 337, 345, 347, 348, 349, 350,
358, 360, 361, 390, 394, 405, 406, 407,
415, 421, 424, 435, 462, 471, 483, 489,
490
- Şemaha 71
- Şibaçi 102
- Tebriç 174, 386
- Teterev 240
- Torjok 125, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 149,
229, 265, 272, 285, 300, 322, 325, 327,
328, 351, 352, 361, 412, 458, 488, 491
- Trubçevk 78
- Tula 227, 282, 394, 398, 414, 420, 440
- Turov'ts 279
- Türkistan 33, 49, 56, 90, 91, 93, 125, 165,
174, 191, 219, 220, 221, 223, 365, 375,
379, 404, 414, 421, 426, 427, 428, 429,
430, 440, 457, 474
- Tver 8, 26, 27, 60, 61, 83, 125, 130, 131, 145,
146, 147, 154, 162, 204, 210, 216, 217,
219, 228, 247, 263, 264, 265, 272, 273,
294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302,
303, 304, 305, 306, 308, 309, 310, 311,
312, 313, 314, 315, 316, 322, 323, 324,
325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332,
333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341,
342, 343, 344, 345, 346, 349, 350, 351,
353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360,
361, 370, 372, 394, 395, 398, 412, 413,
424, 430, 436, 441, 461, 462, 463, 488,
490, 492, 493
- Tyunmo 280
- Uğliç 129, 161, 296, 299

- Ustyug 235, 247, 250, 251, 339, 340, 372, 394, 429
- Ürgenç 172, 173, 174, 374, 375, 380, 382, 427, 431
- Vistül 47, 245, 281, 284
- Vladimir 7, 8, 32, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 77, 78, 89, 92, 105, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 132, 134, 142, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 163, 181, 182, 183, 196, 197, 198, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 218, 219, 226, 227, 229, 241, 243, 247, 248, 253, 255, 260, 262, 264, 265, 266, 268, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 297, 299, 303, 304, 305, 306, 307, 311, 314, 333, 335, 338, 339, 341, 347, 348, 350, 356, 360, 361, 372, 391, 394, 395, 396, 407, 432, 439, 482, 487, 488, 491
- Volın 30, 56, 59, 60, 61, 62, 78, 86, 92, 151, 152, 192, 197, 237, 244, 246, 276, 277, 278, 279, 288, 349, 358
- Volok 130, 264, 297, 298, 299, 301
- Vorlog 291
- Voronej 106, 107, 108, 291
- Yaroslavl 117, 119, 125, 126, 127, 128, 154, 161, 225, 248, 249, 250, 269, 299, 302, 303, 305, 339, 356, 360, 361, 373, 394, 420, 488
- Yayık 96, 97, 101, 172, 173, 174
- Yulov 105
- Yur'ev 57, 130, 154, 161, 210, 251, 272, 297, 299, 305, 358, 359
- Zabuj'e 277
- Zavihvost 245, 284
- Zolotorevsk 105
- Zukotin 102
- Zvenigorod 151, 309, 347

ÜLKE, HALK, DEVLET, CEMAAT ADLARI, UNVANLAR VE TEKNİK TERİMLER

- Ak Orda 42, 94, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 467
- Alan 42, 72, 73, 74, 75, 78, 97, 104, 137, 224, 270, 404, 405, 472, 487
- Alman 25, 51, 133, 262, 339
- Azerbaycan 71, 186, 268, 365, 406, 455, 487
- baskak 15, 197, 225, 292, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 404, 409, 410, 418, 420
- besermen 247, 252, 390, 393
- Bitikçi 223, 224, 225, 228, 230, 247, 391, 392, 393, 405, 406, 408
- Buralojnik 401
- Ceneviz 428
- Çin 14, 34, 71, 73, 74, 81, 90, 95, 98, 99, 101, 104, 107, 116, 136, 154, 168, 169, 173, 184, 222, 234, 235, 267, 322, 334, 345, 365, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 387, 403, 404, 406, 408, 409, 414, 417, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 431, 442, 444, 474
- çislennik 390, 393
- danşçik 385, 393, 420
- Daruga 197, 225, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 392, 393, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 408, 409, 410, 411, 418, 419
- Deşt-i Kıpçak 23, 29, 30, 42, 63, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 133, 138, 139, 141, 150, 159, 165, 176, 178, 179, 183, 187, 217, 322, 365, 405, 420, 421, 422, 423, 428, 431, 434, 455, 467, 487, 488
- Doğu Roma 13, 50, 51, 52, 54, 57, 58, 62, 64, 65, 93, 167, 191, 254, 279, 421, 426, 442, 444, 474
- Ermenistan 186, 223, 231, 248, 406
- Gök Orda 94, 170, 171, 172, 173, 174, 348, 467
- Grek yolu 421
- Gürcistan 186, 202, 223, 226, 406
- Gürcü 72, 73, 199, 369, 435
- Harezm 70, 71, 93, 94, 102, 103, 167, 223, 235, 290, 367, 374, 414, 421
- Harezmşah 13, 69, 70, 72, 73, 126, 377, 487
- Hazar Kağanlığı 5, 23, 47, 48, 49, 55, 63, 108, 421, 422
- Hindistan 173, 400, 422, 429
- İdil yolu 421
- İlhanlı 23, 167, 168, 173, 175, 247, 288, 412, 413, 418, 442
- İran 13, 14, 49, 61, 70, 71, 95, 99, 101, 108, 199, 216, 222, 223, 231, 234, 248, 268, 289, 321, 322, 334, 365, 367, 368, 383, 385, 386, 392, 403, 406, 412, 414, 417, 421, 426, 427, 428, 429, 431, 442, 444, 454, 479, 487
- İsveç 48, 58, 62, 213, 217, 299, 353
- Kalan 42
- Kıpçak 7, 14, 23, 29, 30, 39, 42, 57, 58, 63, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 103, 104, 106, 133, 136, 138, 139, 141, 150, 159, 165, 168, 176, 177, 178, 179, 183, 187, 195, 196, 200, 217, 281, 322, 327, 345, 365, 405, 420, 421, 422, 423, 428, 431, 434, 439, 455, 467, 487, 488

- Kilise 432
 koltka 420
 korm 416, 418, 419
 Lehistan 14, 238
 Lovitva 416, 419
 Macaristan 8, 13, 58, 62, 64, 92, 98, 100, 103, 110, 120, 138, 140, 141, 144, 145, 151, 159, 164, 179, 192, 235, 243, 244, 245, 276, 282, 283, 284, 285, 450
 Mısır 13, 426, 429
 Papalık 13, 35, 138, 179, 199, 201, 202, 211, 212, 213, 214, 220, 236, 237, 238, 387, 389
 Pistsı 39, 420
 pobodşçik 420
 poborejnik 393
 poborşçik 393
 podvoda 416, 418
 Polonya 8, 13, 26, 30, 58, 60, 62, 64, 92, 159, 164, 179, 192, 217, 235, 243, 245, 246, 276, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 443, 490
 poplujnits 393
 poplujnoe 416, 417
 poşlinnik 385, 393
 puti sistemi 411
 Sibirya 351, 422
 Slovakya 282, 283, 491
 sokha 227, 266
 Suriye 13, 426, 431
 şihne 374, 375, 376, 377
 tagar 187, 418
 talaya va karavuli 418
 tamga 215, 231, 233, 406, 407, 416, 417, 420
 Tamojnik 420
 Tarabî isyanı 380
 Tibet 14, 223, 234, 403
 Titya veya Tityak 247, 408
 Töton Tarikatı 237, 288
 Turalık
 tuzgu 187, 419
 udel nizamı 162
 ülüş 56, 168, 234, 383, 384, 402, 403, 404
 veçe 58, 228
 Venedik 423, 428
 Vihod 372, 419
 Voyna 148, 159, 226, 418, 433, 480
 yam 378, 415, 416, 418
 Yarlık 167, 401, 417, 418, 457, 475, 479
 Yasa 432, 482
 Yüan 35, 94, 172, 267, 367, 376, 380, 382, 383, 387, 403, 459, 460, 461
 Zapros 419

- Büyük kentler
- Kentler
- Kasabalar
- Köyler
- ✦ Orman

Times Dünya Tarihi Atlası, ed. Barraclough, Karacan yayınları, İstanbul 1980, s.231'den temel alınarak düzenlenmiştir.

XIV. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyindeki Yerleşim Birimleri

